N. IORGA

CĂRŢI REPRESENTATIVE ÎN VIAŢA OMENIRII

VOLUMUL V.
EPOCA MEDIE ŞI MODERNĂ

BUCUREŞTI
EDITURA CASEI SCOALELOR 1955.

Felix Platter,

Pentru un secol de învăţătură, adesea ori seacă, precum e secolul al XVI-lea, foarte rari sînt lămuririle asupra vieţii doritorilor tineri de învăţătură din acel timp, a studenţilor.

De aceia a fost foarte bine venită publicarea însemnărilor, întinse şi deosebit de preţioase, din 1612, ale lui Felix Platter (f 28 Iulie 1614), fiu de burghes din Berna şi înscris Ja Facultatea de Medicină din Montpellier *.

O familie de muncă modesta. Mama lucrează, fiul făţuieşte pănă-şi sîngerează degetele.

1 Felix Platter, *Tagebuchblätter aus dem Jugendebeben eines deutschen Arztes des 16. Jahrhunderts*, hggb. von Horst Kohl, în „Voigtländers Quellenbücher".

Fiul lui Torna Platter, tipograf şi dascăl, predicator calvin, a găsit acasă la dînsul chiar obişnuinţa învăţăturii sprijinite pe cunoaşterea adîncă a limbilor clasice. La naşterea lui i se prezice astfel fericirea, legată ca dorinţă de însuşi numele lui: „Ni me fallit animus, hic puer felix erit". Cel care-l botează e Paulus Phrygius, care, bine înţeles, n'avea nimic a face cu Frigia; naş îi e şi Simon Gryphäus [1]. În jur, peste aceşti buni creştini, numai Myconis, Vesalius, Gemuseus, Frobenius, Lot-honius, Coccius, Cellarius, Thorinus, Catalanus, Dulphius, Garinus, Oporlnus, Pedionăus şi cîte altele, pană 'şi la clericii Lykostheus, Epiphanius, Hermes, Eucharius. Cîte o femeie se chiamă Paschasia, lîngă tovarăşe cu nutne biblice: Sara şi Rebeca.

Într'o astfel de societate, învăţămîntul se sprijină pe „poesia latină", *latenische Poeterei*, pe *das Griechische purum*, atît de ţinut în samă, încît pentru că nu l-a studiat bine copilul, tatăl îl plesneşte peste ochi. Un Karl Uttenhovius e definit cá „puternicul Oree şi poet*. La şcoală, Toma face să se joace piese latine ca „Hy-pocrisis", în care este şi o Psyche încunjurată de îngeri. Şi aiurea se represintă Plaut (*A ulularía*, *Phormio*), copiii în haine pastorale recită ecloge latine, pe cînd în biserica Augustinilor rectorul şi şcolarii presintă comedii ca *Lacheu* şi *Aman.* În piaţă se poate gusta „Convertirea lui

1 Cursul învăţăturilor e acesta : în primul rînd „Dialecta in Pae-dagoglum", apoi „Coelius orator". Pentru greceeşte „Compendium Fuchsii", lîngă fisică. Pentru medicină, Hipocrate.

Pavel”, în Tîrgul Cărnii „Susana”. Acasă,. Felix vede jucîndu-se tragedia nouă *Saul*. Tatăl însuşi scrie o comedie, *Der Wirt zum düren Ast*, „Birtaşul de la craca uscată”.

Alături de iubirea pentru antichitate, este şi credinţa faţă de noile doctrine ale stăpînului Genevei vecine, Calvin. Toma a tipărit pe acesta şi e un mare duşman al preoţilor catolici, închinători de idoli. „Tata”, spune scriitorul, „mi-a arătat pe loan Calvin, care tocmai atunci venia de la Strassburg la Geneva; a vorbit mult cu tata, care-i tipărise prima carte, *Christianae religionis Institutiones*, în anul 1536, cînd m'am născut eu”.

Dar, pentru devotamentul faţă de cărţile latine şi greceşti şi pentru acest fanatic sentiment al reformei religioase necesare, nu trebuie să se creadă că Basel, „larg cunoscuta cetate, veselă, plăcută”, acest centru de „libertate helvética”, acel izvor de învăţătură reformată, se despărţise de vioiciunea şi spontaneitateaveselă a evului mediu. Arcaşi trag pe Piaţa Sfîntului Petru. Paiaţi apar cu trîmbiţi şi cu tobe, măşti de glumă şi de spaimă, care ieau cu varga din urmă pe copii.

Evenimentele de politică externă nu prea au răsunet, şi patriotismul local, făcut mai mult din obişnuinţă, e slab. Copilul vede inscripţia din 1357 a triumfului bernes, ca şi steagurile rupte după bătălia din 1544 în Piemont. Sînt între cetăţeni dintre aceia cari au luat parte la douăzeci de lupte, pană la acela din Franţa -războaielor de religie, la Montcontour. Cum Carol Quintal bătrîn e, în ultima din campaniile lui, la Metz, oraşul se teme nu cumva puternicul* împărat să-şi fi pus ochii şi pe dînsul.

La cinsprezece ani, Felix se ducé să înveţe medicina la Montpellier. Întăia oară şi-a părăsit casa şi e désorientât, îngrijorat şi trist. Toată această lume străină îl uimeşte şi-l sperie. Călătoria de la un loc la altul, de la un han la alt han, o zugrăveşte el cu de-amănuntul. Se simte liniştit numai cînd i se deschide liniştitoarea perspectivă a cîmpului cu ierburi mirositoare.

Tînărul, căruia tata n'a avut tăria de a-i spune pana la capăt *Felix*, *vale* [2], pleacă de acasă cu „două cămăşi şi o năframă”, avînd în buzunar „patru coroane în aur şi trei în monedă mică”, plus un *Wallis-Thaler* de-al lui Mathias Schinner, pe care-l va păstra cu sfinţenie pentru a-l aduce înapoi. Ca alimentaţie, „un iepure de casă fript”.

Trece prin Lausanne şi ajunge la Geneva, văzînd în cale Savoiarzi, ţerani şi calici cu castane, pine neagră şt vin, oameni gata de ceartă. În capitala calvinismului are fericirea de a vedea pe profetul însuşi, care-i zice „mi. Felix” şi-i recomandă pe hirurgul Michel Edouard din Montpellier; păcat numai că străinul nu înţelege predica lui Calvin înaintea marii mulţimi care-l ascultă! Prin

2 „Cînd mi-a dat mîna şi voia să-şl iele rămas bun şi să zică : Felix, vale, n'a putut rosti vale : a zis va şi a plecat trist. Aceasta «ni-a mişcat foarte inima, aşa încît pe urmă am făcut drumul mai trist, pe cînd la început mă bucurasem de dînsul/ O sentimentalitate ca a lui Rousseau, un vînt de romantism încă de pe atunci...

St, Maurice, cu hanul „la Pălăria Cardinalului”, iată-l coborît la Lyon, unde întîmpină primul cas de condamnat la moarte pentru idei religioase.

La Vienne îl interesează vechiul turn; îi iese înainte profesorul copiilor regelui, cu care vorbeşte în limba latină. La Orange îi atrage privirile arcul de triumf. La Avignon numai, unde stă la han cu nişte marinari, îl prinde dorul de acasă. Iea de cap calul, care nechiază, „ca şi cum şi lui i-ar părea rău de singurătatea noastră”. La Nîmes vede amfiteatrul cu lupoaica. Aşa ajunge la Montpellier, unde se înscrie:.”descriptus fuit în albo studiosorum medicinae*.

Montpellier e un oraş de graniţă, cu atmosferă în mare parte spaniolă, cu o populaţie în care sînt mulţi marani de sînge evreiesc şi în care studenţii îşi fac de cap.

Şi fete asistă, *Demoisellen*.

Învăţătura nu stoarce prea mult puterile lui, care cîntă atîta din alăută, de i se zice: *L'Allemand du luth*. Dimineaţa şi seara însă programul prevede cîte două, trei lecţii, la Guichard, Guichardus, la bătrînul decan Griphius, la Sabranus, la Saporta, la Scyronius cancelariul, la Rondelet, la Fontanus, la Bocandus: pe cîte unul studenţii îl silesc să vie la oară. Noaptea, gazda, Catalan, pune pe tînărul Elveţian să cetească din Biblia latină şi-i vorbeşte contra idolilor sau îi dă ştiri despre biruinţile creştinătăţii contra Turcilor. Bine înţeles, şcolarul îşi iea dreptul să mănînce în post languste, raci, peşti, lîngă cepe şi andive, şi le scaldă în vinul roşu generos al

Sudului. Ba se mai desface şi ca să caute pe malul Mării vecine, în nisipul cald în Februar, oase de sepie.

O lume de cărturari e în legătură cu gazda aceasta, în casa căruia se ceteşte Plaut, *Amfitrionul* lui: Thomas Ouérin şi tipograful Bonhomme din Lyon. Dar Platter găseşte şi oameni de la el de-acasă: poetul Lorichius, un om de la Skt. Gali, altul din Basel, doi gărzi ai regelui Navarei, Jacob Heilmann şi Fritz din Zürich, pe lîngă alţii din Leipzig, din Flandra, din Piemont. Luteranii nu sînt însă bine văzuţi. Se ieau măsuri, cu un comisardin Toulouse, contra lor: „aşa se numiau atunci creştinii reformaţi; numele de calvin şi hughenot nu erau încă în us”. Şi pentru orice păcat dovedit faţă de legea catolică, eşafodul sau arderea în efigie, cum a fost caşul cu sora episcopului chiar, şi cu soţul ei.

Dar, înainte de toate, se petrece, zgomotos, din toată inima, scandalos, şi pană la crimă, toate patimile find deslănţuite, măcar pană la vrîsta cuminţeniei.

Procesii, ca aceia pentru victoria regelui Franciei la Metz, cu alaiul în haine albe, cu musică de Crăciun, cu lumînări colorate, şi steaguri, răspîndind bomboane din linguri de argint. Zburdăciuni de noapte cu musică, baluri cu „Demoisellen”, jucându-se o serie de danturi provinciale (*ballieren*): *braille*, *gaillarde*, *la volte*, *la direschene*. Autorului îi place să iea la joc pe^fata lui Rondelet. Une ori danţul e pe cergi catalane, „ca să nu audă vecinii”. Hramuri ca de ziua Regilor, cînd Nemţii aduc lăutari şi întind masă. Botezuri, ca a fetei

lui Gri-phius. Mascarade la *Mardi Gras*. *Aubade* la fereasta fetelor. Chefuri cu *muscat* şi *hypocras*. Cîte un medieval *tournoi*.

Nunţi: a fetei lui Franciscus Fontaninus, în mijlocul căreia se aude strigătul „Retirez-vous, Çlavigny", pentru ca îndată acesta, străpuns, să strige. „Je suis mort", a Isabelei Catalan, eu un negustor din Béziers, şi studentul nostru „se lasă în vorbă foarte prieteneşte, de mai a ajuns să se amorezeze nebuna \ cu Jeanne de Sos, care va lua pe un Saporta. Fără a mai pomeni cofetăriile.

Execuţiile în pia+a publică, unde de obiceiu apar ceva *bateliers* cu animale îmblînzite şi femei jucînd pe funie, groaznicele execuţii, cu membre sfărîmate şi carne sfîrîind, atrag pe aceşti tineri necontenit pe străzi, ocupaţie pe care ei o numesc *gassatum.* Între altele, Platter, care a jucat la bal cu iubita viitorului, Despot-Vodă, Gillette d'André, vede cum acesta, vinovat de omor din causa ei, e executat în efigie[3]. Şi pentru părăsirea, legii se suie cineva pe eşafod, spre distracţia bunilor creştini, fii credincioşi ai maicii Biserica. Şi pentru isprăvi de vrăjitori. Une ori şi osîn-ditul contribuie la spectacol, făcîndu-şi rugăciunea în versuri: „priez Sainte Marie, qu'elle prie son fils de me donner le paradis".

Se merge noaptea, de haz, dar şi din sărăcie, la furat cadavrele pentru disecţie; cînd prada macabră se aduce acasă de bandă, care a scăpat de păzitori, e şi surprinderea descoperirii: un copil, ori cutare femeie, ori un coleg. O asemenea întreprindere nocturnă se chiamă: a merge *cadaveratum*.

2 V. *Revista Istorică* pe *i* 931, p. 35.

Dar, cu toată vecinătatea Turcilor, cari sînt la Aigues-Mortes cu douăzeci şi cinci de galere, la Frontignan cu optsprezece, se iese în zilele cele bune, cu soare, la cules flori, *herbatam*, primblarea trebuind să se prefacă mai tărziu într'o excursie de-a lungul acestei frumoase şi necunoscute Francii. Astfel, la Frontignan chiar, „unde creşte muşcata" şi unde e „demoiselle Marthe Guichichandre", la Nîmes, unde străinul admiră podul şi „statuia lui Romul Y la Avignon, cu vederea Rhônului, la Marseille şi la Arles, cu urmele antice, la Maguelonne şi la Aigues-Mortes, la Beziers, Ia Carcas-sonne şi Toulouse, „puternic oraş", la Agen şi Bordeaux, la Amboise, Blois, Orléans, la Paris şi St. Denis, la Bourges şi Dijon, la Besançon şi, dincolo de hotar, la Montbéliard. Astfel se îndepliniau visurile de copil ale aceluia care-şi construise pentru plăcere coră-bioare de lemn.

El va mai călători, în 1577, 1596, 1598, dar deocamdată vine acasă să-şi treacă examenele.

Cunoaştem prin. notele lui cum se făcea acela de doctorat la Basel. Intăiu anunţ la biserică. În peroraţie se explică Galienus. Apoi se face petiţia (*petiren*) la decan. *Tentamenul*, încercarea, ţine trei oare; două teme rămîn pe a doua zi,

3 Eine gar freundliche Jungfrau, die in Tanz und Gespräch gar freundlich zu mir tat, dass ich mich in sie schier vernarrte.

cînd se ceteşte şi din Galienus şi din Hipocrat însuşi, discuţia ocupînd trei oare. Disputaţia publică are loc în *Aula medicorum*, de la şapte la douăsprezece.

Aşa numai se capătă voia presintării la doctorat, pentru care el însuşi alege ziua promovării, cu doi „promotori”. La patru parohii se publică „intimaţia”. Candidatul, care trebuie să „profeseze *ex tempore*”, e în haină neagră căptuşită cu mătasă, dar cu pantaloni de aclàz roşu. E dus de decan şi pedel cu buzduganele în mînă la catedră pentru *improptu* şi interpretarea din carte.

Doctorul va scrie cărţi preţuite pe vremea lui (*De corporis humani structura et usu*, în 1583, *Praxeos medicae opus* în 1602-7; *Observationes în hominis affectibus plerisque*, în 1614). El va fi, în timpul ciumei din 1563-4, unul din medicii oraşului şi spitalului. Însuşi va spune cu mîndrie că a fost présent la nu mai puţin de şapte epidemii în oraşul său şi a ajutat la cinci, fără a se îmbolnăvi.

Dar, pe cînd opera lui de profesor e de mult. total uitată şi serviciile sale de curant vor fi fost mai mult de încurajare şi mîngîiere, rămîn paginile în care studentul şi-a însemnat, mai mult decît truda din fiecare zi, viaţa de zbucium bucuros a celor d'intăiu ani de tinereţă.

Bacon din „Essays”

De la un biet student care ţine să nu se uite isprăvile sale proprii şi ale colegilor, trecem la unul din marii oameni ai secolului al XVI-lea şi la aceia din cărţile lui care nu e cea mai importantă din punct de vedere al ideilor, dar care a fost mai mult cetită şi înţeleasă de oamenii din acea vreme: la Bacon şi la „Essays” ale lui.

Născut la 22 Januar 1560 (f 9 April 1626), Bacon de Verulam, viconte de St. Albans, poate fi privit, prin toată pregătirea lui, prin călătoriile la Roma, la Paris (1577-80), prin,data intrării în Parlament» (la 1595) - de şi situaţia de solliciter general e din 1607, can-celariatul din 1617-8 şi condamnarea din Maiu 1621 - ca un om din acel veac în care ştiinţa, ideia e mai îndrăzneaţă şi mai plină de semeţie, în acelaşi timp cînd forma păstrează încă tot farmecul de naivitate al evului mediu.

Nu e locul a se vorbi aici de opere aşa deepocale ca *Magna Restaaratio scientiarum swiNovum Organum*,. de „Pregătirea la istoria naturală şi experimentală”, de consideraţiile asupra „demnităţii şi progresului ştiinţelor” (*De dignitate et augmentis scientiarum*), nici chiar de lucrările de istorie ale lui Bacon, sau de „Nţoua Atlantidă”. Din punctul de vedere al acestei serii de studii, ceia ce interesează e mai ales cărticica de cugetări pe înţelesul oricui asupra rosturilor vieţii.

Omul superior, care în atîtea direcţii a precedat timpurile noastre, nu e numai un cercetător al adevărului, un curios de lucruri nouă, un gîcitor de metode şi un închipuitor de sisteme; el îşi atribuie, cu toată convingerea şi

hotărîrea, o misiune. „Mă cred”, scrie el, „născut pentru folosul omenirii”1, căreia de aceia, şi nu pentru gloria sa personală sau pentru mulţămirea sa însăşi, vrea să-i arate o cale nouă, care s'o ducă spre o fericire pe care încă n'a avut-o.

De aceia, „încercările” lui, *dibuirile* lui în toate domeniile privitoare la om sînt aşa de *umane*. Altfel decît în solemnele cărţi latine de teorie, el se vădeşte pe sine, cu amintirile personale, multiple şi variate, despre oameni şi despre lucruri. Caşuri din Anglia, din Rusia chiar sînt aduse înainte, fără a fi vre-odată şi anume căutate. Vorbind de mine, el spune că în Ţerile-de-Jos sînt „cele mai bune de de-asüpra pămîn-tului”. Acolo egalitatea între toate categoriile omeneşti îşi aduce roadele. Şi în cañtoanele elveţiene e bine, pentru că s'$ stabilit între ei o solidaritate activă, ceia ce numeşte el o „utilitate”.

1 Ego cum me ad utilitates humanas natum existimarem.

De pe unde a fost, culege impresii şi învăţături. Din Escurial, din Vatican, unde i se pare că nici-o cameră a vechiului palat nu e în adevăr frumoasă. Şi el închi-puieşte o clădire aşa cum s'ar cuveni să fie. Neapărat grădină, căci „grădina e cea mai pură din plăcerile umane”, grădină cu gazon, cu alei acoperite, sămănate cu pruni, în care figuri de ceramică, la modă atunci, cu munţi artificiali, piramide şi ţîşniri de apă, întocmai cum le-a văzut în Spania şi cum s'a introdus apoi obiceiul pretutindeni. Florile să fie rînduite aşa încît orice anotimp s& li aibă înflorirea; grote, fîntîni sa nu lipsească, în mijlocul unei curţi separate, clădirea să se ridice, supt cupole, cu galerii, cu fereşti de cristal, dominată de un turn înalt. Şi să nuri lipsească săpăturile în lemn, statuile, pe lîngă pictura de la sine înţeleasă.

În acelaşi timp, el dă pentru călătorii, pe care le recomandă, sfaturi, care sînt de urmat şi astăzi. Se va pleca în grup, dacă se poate cu vre-un ambasador, în linişte şi ordine, avînd cu sine recomandaţii, dar şi cărţi, şi însemnîndu-se zilnic ce se vede, purtîndu-se şi o corespondenţă. Ce se va vedea? Curţi şi săli de judecată, dar, nu mai puţin, „biserici şi mănăstiri, cu monumentele din. ele, zidurile şi fortificaţiile cetăţilor şi oraşelor..., antichităţile şi ruinele”. Ca distracţii, să se caute „comedii, dar acelea la care merge cea mai bună speţă de persoane”, „cabinete” şi colecţii de „rarităţi”. Dar nu „triumfuri, mascarade, petreceri, nunţi \ îngropări şi execuţii capitale”. Şi - cît e de preţios, aice, sfatul! - să nu se uite ţara de naştere,, să nu se sacrifice unui bolnav exotism, să rămîie cineva credincios celor de acasă. Să nu pară că schimbă obiceiurile terii sale pentru cele din locuri străine, ci numai să puie flori din ce a învăţat în datinele terii sale.

„încercările” nu dau expuneri logice, ci résuma adesea judecata în formele clare şi scurte, de o înţelepciune populară, adâncă, adesea însufleţite de poésie, care rămîn. Astfel: „Soarta e ca un tîrg, unde, de multe ori, dacă stai puţin, preţul scade”. „Dacă un om veghează prea mult, poate să-l prindă somnul.” „în general e bine să încredinţezi începuturile tuturor marilor acţiuni

lui Argus cel cu o sută de ochi şi sfîrşiturile lui Briareu cel cu o sută de mîni.” „Cine împachetează cărţile poate să nu joace bine.” „Feţele sînt numai o galerie de portrete şi conversaţia numai un sunet de chimval cînd nu e iubire.” „Bănuielile între cugetări sînt ca bulinele între păsări, care zboară într'amurg.” „Cea mai bună parte. din frumuseţă e aceia pe care n'o poate exprima pictura.” „Faima e ca un rîu care duce lucruri uşoare şi umflate şi îneacă pe cele grele şi solide.” „Vernisul nu face numai ca lemnul să străluce, ci să şi dureze.” „Vanitoşii sînt despreţul cuminţilor, admiraţia nebunilor, idolii părăsiţilor şi sclavii propriei lor lăudăroşii.” „Unde teascul e strîns prea tare, iese vinul aspru, care miroasă a piatră.” Un sănătos humor nu lipseşte, „spirit, dar nu amărăciune”, cum zice el însuşi. Cetim: „Stăi pentru ca să isprăvim mai răpede”. „Francesii sînt mai cuminţi de cum par şi Spaniolii par mai cuminţi de cum sînt”.

Un adînc sentiment religios, presintat cu o discreţie care nu înlătură hotărîrea, însufleţeşte cugetarea cercetătorului tainelor pană atunci nelămurite ale naturii. Filosofía superficială e născătoare de ateism. Dogmele rătăcesc une ori: mai bine nici-o ideie despre Dumnezeu decît una falsă. Dar, spune el cu avînt, „aş crede mai curînd toate fabulele legendei şi Talmudul şi Coranul decît că acest corp universal e fără o minte.” Şi aiurea: „De sigur e cerul pe pămînt o minte omenească mişcată în caritate, odihnită în Providenţă şi orientată după polurile adevărului.” Gîndind aşa, moartea nu-l sperie: „e tot aşa de natural să mori ca şi a fi născut”. Din această concepţie iese şi adevărata morală, de claritate şi decisiune: „Trecînd de la adevărul teologic şi filosofic la adevărul afacerilor politice, se va recunoaşte şi de acei cari n'o practică aceia că o purtare clară şi rotundă este onoarea naturii umane.” Iar „minciuna chiamă judecata lui Dumnezeu asupra generaţiilor oamenilor”.

Religia însă trebuie să fie sigură: una şi nediscutabilă, îndată ce lipseşte unitatea, sufletele se îndepărtează de Biserică, pe cînd cu o Biserică fără şovăieli „pacea externă a ei se preface în pacea conştiinţii”.

Deci e contra divergenţelor, a „sectelor”, care trezesc spiritul revoluţionar şi măgulesc patimile. „Oamenii creiază oposiţii care nu sînt.” Cînd le afli în cete, să cauţi a cîştiga pe şefi. Violenţele nu sînt bune, declară omul care a trăit în mijlocul urilor ucigaşe, deslănţuite în numele lui Dumnezeu cel iertător şi bun. Să nu se întrebuinţeze sabia lui Mohammed, „afară de caşurile de scandal deschis, de blasfemie sau amestec de uneltiri contra Statului, cu atît mai puţin să nutrească se-diţiuni, să autoriseze conspiraţii şi rebeliune, să puie sabia în mînile poporului şi tot aşa tinzînd la subversiunea oricărui guvern, care e orînduit de Dumnezeu”. Să nu se „propage religia prin războaie sau prin persecuţii sîngeroase”! „Ce ar fi zis Lucreţiu dacă ar fi ştiut de masacrul din Franţa ori de complotul pulberii din Anglia?”

Ca regulă generală, nici-o supărare pe omul cel rău. „De ce să fiu supărat”, zice acela care a suferit de la contemporanii şi prietenii săi şi

desonoarea, „pe un om care se iubeşte pe el însuşi mai mult decît pe mine?” El e ca spinul, care nu poate decît să înţepe, ca „săgeata care pleacă prin întunerec”, oarbă. Răsbunătorii se chinuiesc necontenit pe ei întîiu. „Omul care se gîndeşte e la revanşă îşi ţine deschise rănile care altfel s'ar tămădui.” Şi, mai la urmă, ce e chiar suferinţa pe care el ţi-o dă decît „binecuvîntarea Noului Testament”1? Şi la aceasta el adauge aceste cugetări de o frumuseţă deosebită, în care se cuprinde poate amintirea atîtordureri ale sale, de şi lovitura cea mare i-a venit mai tărziu numai: „Prosperitatea nu e fără multe temeri şi neplăceri, şi adversitatea nu e fără multe mîngîieri şi speranţe. Vedem doar în operele de fantasie că e mai plăcut să ai o operă veselă (*lonely*) pe un teren trist şi sumbru decît să ai o operă întunecată şi melancolică pe un fond vesel (*lightsome*)” Căci „virtutea, de sigur, e ca mirezmele preţioase, care sînt mai mirositoare cînd le arzi ori le striveşti. Prosperitatea poate mai bine să descopere viţiul, dar şi adversitatea descopere virtutea.”

Eroism faţă de loviturile sorţii, împăcare cu durerile fatale; dar virtutea care se compune din aceste elemente nu trebuie să'iasă în drum şi să umple lumea de zgomot. Bacon e în această privinţă tovarăşul lui Carlyle, profetul tăcerii. „Goliciunea e nepotrivită în suflet ca şi în trup... Acel care flecăreşte ce ştie va flecari şi ce nu ştie.a Discreţia poate merge, spune el, pană şi la di-simulaţie, de şi din practică ştie că „speţa cea mai slabă de politiciani sînt ipocriţii cei mai mari”.

Statele, după socotinţa lui Bacon, nu sînt în funcţiune nici de teritoriu, nici de număr al locuitorilor, nici de al meşteşugarilor paşnici, moleşiţi, ci de. Organisarea lor, mai ales aceia pentru războiu, pe uscat sau şi pe mare. Dominaţia maritimă e doar „unul din principalele domnii ale regatului Marii Bretanii”, care astfel şi-a căpătat Indiile.

O armată nu trebuie să fie alcătuită din mercenari, nici să aibă un caracter pur aristocratic: cu oameni din mulţime, cu ţerani au bătut Englesii pe Francesi şi Henric al VH-lea, a cărui istorie a scris-o Bacon, a făcut bine dîndu-li pămînt. I se pare că este o asă-mănare cu Polonia, în care „servitori liberi ajută pe nobil:”[4].

Dar străinii, bine amestecaţi cu localnicii, nu trebuie răspinşi de loc; numai cît ramurile să rămîie în raportul cuvenit cu trunchiul. Aşa au făcut Romanii, încetăţenind şi colonisînd. Astfel, de fapt, „lumea s'a întins asupra Romanilor”. Spaniolii, acum, ieau ca soldat sau ofiţer pe oricine, şi ei au ajuns a birui pe Turci, popor atît de militar, dar astăzi decăzut. Era bine odinioară cînd învingătorul avea ca răsplată triumful.

„Un războiu drept şi onorabil e adevăratul exerciţiu.” Şi onorabil i se pare acestui represintant al unui popor care privighiază şi nu iartă, şi războiul preventiv el însuşi: „Nici nu trebuie primită părerea unor oameni de şcoală că

4 State of free servants and attendants upon noblemen and gentlemen, whlch are by no ways inferior unto the Germans for arms.

un război nu se poate face drept decît după o injurie sau provocare, pentru că o teamă dreaptă sau un pericol iminent pot fi, fără îndoială, de şi nu s'a dat nici-o lovitură, dreaptă causa de război".

Observaţiile asupra războiului în toate timpurile sînt pătrunzătoare, une ori profetice. Bacon ştie că direcţia atacurilor a fost totdeauna de la Nord la Sud, că o-dată se urmăria linia Est-Vest, El îşi dă samă că une ori o naţie se revarsă ca un potop pentru că populaţia s'a înmulţit fără a fi prevăzut mijloacele de. traiu, şi astfel el premerge economiştilor de mai tărziu. Se creiază mari Imperii, în care apoi se încuibează demo-ralisareâ, şi fragmente se împrăştie, „fiecare pasăre luîndu-şi o parte". Vede astfel sfîrşitul măririi Spaniei lui Carol Quintul şi a lui Filip al II-lea: „aşa s'ar putea să i se întîmple Spaniei, dacă ar fi să se sfarme".

Bacon încearcă o sociologie politică. Împărţiri pitoreşti, neaşteptate, de un caracter artificial, despart pentru el pe membrii societăţii. Sus: ctitori, legiuitori, liberatori, cuceritori şi *patres patriae*. Jos: îngrijitorii - *participes curarăm* -, războinicii - duces *belli* - şi *negotiis pares*, fără a mai socoti pe cei ce se sacrifică.

Fără regalitate, viitorul cancelar nu vede un Stat. Dar regelui i se impun anume datorii: să evite tulburările, prin1 moderaţia dărilor, prirî prevederea foametei, căci „rebeliunile pîntecelui sînt cele mai rele" şi poporul n'are raţiune, prin cruţarea nobililor (nu ca Henric al VIMea), prin grija de comerţ şi industrie, legi sump-tuare, preţuri regulate, imposite drepte, prin speranţe, dibaciu împrăştiate, prin cuvinte măsurate, căci anume formule scurte sînt „ca dinţii". Nu mai puţin, să nu se lege, ca Henric al IIMea, de un singur partid: „Căci, cînd autoritatea prinţilor e făcută numai accesoriul unei cause şi există alte legături care unesc mai strîns decît a suveranităţii, regii încep aproape a fi scoşi din posesiune".

O nobilime e absolut neapărată. Fără dînsa are cineva tirania de la Turci. Nefiind prea puternici faţă de Coroană, nici prea mulţi, căci costă scump, ei trebuie să fie în stare a stăpîni pe cei mai jos decît dînşii. Se simte mîndria statornică a Ènglesului pentru exemplarele de rasă pe care le-a dat poporul său: „E un lucru respectabil să vezi un vechiu castel sau o clădire nedecăzută sau un frumos copac sănătos şi desăvîrşit; cu cît mai mult să vezi. O veche familie nobilă, care a stat împotriva valurilor şi intemperiilor vremii, căci noua nobleţă e numai fapt al puterii, cea veche a vremii."

Nobili şi curteni sînt însă două lucruri deosebite, spune acela care de la Curteni'a avut să sufere. Cei d'intăiu sînt oamenii cari lucrează numai pentru dînşii. „Ca Temistocle pot să cînte din alăută, dar nu să facă dintr'un tîrg mic o cetate mare." Şi, pentru a arăta cum este speţa, se dă această amintire personală: „Am cunoscut un sfetnic şi secretar care n'a venit niciodată la regina Elisabeta a Angliei cu hîrtii de semnat fără ca întăiu s'o prindă într'o afacere de Stat, cu scopul de a o face să se gîndească mai puţin la hîrtii".

În ce priveşte dregătorii, regele are nevoie de sfat, ca Iupiter de Metis. Nu Consilii de cabinet, ca acelea din Franţa şi Italia, şi nu discuţii publice, familiare, răpezi, ca astăzi.

E contra partidelor, a „facţiunilor”. „Oamenii mărunţi, în ridicarea lor, să se ţie grup, dar oamenii mari, cari au putere în ei înşii, ar fi mai bine să se ţie indiferenţi şi neutri.” Coroana însăşi sufere din astfel de -asociaţii sau ligi. „Ligile în Stat sînt totdeauna periculoase pentru monarhi, ca unele care ridică o obligaţie peste obligaţia suveranităţii şi fac pe rege *ca unul dintre noi* - *tanquam unas ex nobis* -, cum s'a văzut cu Liga din Franţa.” Grupările politice se pot mişca doar *supt* rege, ca nişte planete inferioare.

Cei ce vreau să cîrmuiască au datoria de a fi „servi ai Suveranului sau Statului, ai bunului nume şi ai muncii”. Nu setea de putere să-i îndemne. „Ciudată dorinţa de a căuta puterea şi de a pierde libertatea!” Dar „gîndurile bune, de şi primite de Dumnezeu, faţă de oameni sînt puţin mai bune decît visurile bune, dacă nu se prefac în fapt, şi aceasta nu se poate face fără putere şi situaţie”.

O morală a omului de Stat se desface de aici, de o mare claritate şi de o nobilă înălţime, orice ar fi zis acusatorii contra omului care cu atîta convingere şi talent a profesat-o. Nu cu dibăcii mici se poate face politica mare. „Nimic nu face mai mult rău într'un Stat decît atunci cînd oameni dibaci trec drept înţelepţi.” Astfel sfatul nu poate fi decît acesta: „Fii aşa de adevărat pentru tine însuţi ca să nu fii fals pentru alţii, mai ales regele şi ţara. E un prost centru al acţiunilor unui om, el însuşi. Eşti atunci „ca pămîntul, pentru că numai el stă tare pe centrul lui, pe cînd toate lucrurile care au afinitate cu cerurile se mişcă pentru centrul altuia, căruia-i fac bine*.

Totul trebuie făcut cu discreţie, cu măsură. „Purtarea unor oameni e ca un vers, în care orice silabă e măsurată: cum poate înţelege un om afaceri mari cînd. Îşi sfarmă mintea prea mult cu observaţii mici?” Nu totul din carte, care nu poate spune tot, care spune ca pentru vremea ei şi pentru scopul ce i s'a dat-Peste studiile, care deci trebuie luate cu înţelepciune,, este înţelepciunea însăşi, nescrisă, nefixată, curgînd necontenit din izvorul viu al experienţei. „Unele cărţi sînt de pipăit, altele de înghiţit, cîteva de mestecat şi digerat.”

Împotriva oricăror visiuni de moment şi inovaţii de capriciu stă, ca o sigură învăţătură, datina. „Lucrurile care au mers mult timp împreună sînt, ca să zic aşa, legate (*confoederate*) între ele. Păzeşte-te ca nu cumva reforma să atragă schimbarea, şi nu dorinţa de schimbare să pretindă reforma”.

Aşa se poate stăpîni o societate. Negustorii, *vena porta* a naţiei, pot fi periculoşi numai dacă-i aţîţă cineva sau dacă li cad asupra sarcini prea mari, dacă se îngăduie usura, care „opreşte banul, sărăceşte pe negustor, strînge în puţine mîni banul, scade preţul pămîntului”, etc. „în ce priveşte comunele negustorilor, nu e mare primejdie de la dînşii decît atuncii cînd au capete mari

şi puternice ori dacă te amesteci în materie de religie ori în obiceiurile şi mijloacele de viaţă”.

Şi, prinzînd încă odată viitorul, marele îndrumător al omejirii> precisează şi ce pot fi coloniile (*plănting*). Să nu se facă prea iute, căci şi ele ca şi copacii cresc numai pe încetul. Să nu se trimeată nevrednici cari compromit. „E un lucru ruşinos şi blăstămat să iei spuma naţiei şi oameni ticăloşi, condamnaţi, ca să-i colonisezi.” Şi să nu se aleagă orbeşte orice loc, ci să se cerceteze toate posibilităţile, acordîndu-se la început tot felul de uşurinţi. Cu „sălbatecii” să se procedeze drept şi amabil (*justly*, *graciously*), dar cu pază bună; guvernorul să cîrmuiască, avînd în jurul lui Consiliul, dar putînd întrebuinţa şi legile marţiale.

E programul pe care, pentru folosul şi gloria ei, de-a lungul veacurilor, Anglia îl va urma.

Un martor al luptei communeros-ilor spanioli.

Domnia lui Carol, care va deveni, în Imperiu, al cincilea, în Castilia, lîngă maică-sa Ioana, care nu e „nebună” în fiecare zi, în Aragon, lîngă biruitorul bunic Ferdinand, care preferă însă ca moştenitor pe nepotul cu numele său, n'are, pentru cele d'intăiu timpuri, pline de neîncredere, nemulţămire şi chiar revoltă faţă de dînsul. ceva mai bun decît Castilahul Maldonado, istoric al revoltei communeros-ilor faţă de Suveranul lor *K*

Avem a face cu o carte scrisă la bătrîneţele autorului, în 15.25, şi pe care, neîndrăznind a se adresa lue Carol însuşi, ocupat cu Conciliul general, cu lupta contra Germanilor luterani şi Englesilor, o închină prinţului de Spania, viitorul Filip al H-lea, la l-iu Decembre 1545. Se declară „om aspru şi aproape fără nici-o elocvenţă sau stil”, care simte însă datoria de a scrie cu conştiinţă de răspundere ceia ce alţii spun cu uşurinţă, minţind. Totuşi citează pe Pliniu, pe Pomponiu Mela şi pe Strabon şi descrie ca în Virgiliu portul Cartaginei africane. Dintre contemporani aminteşte pe Busbeck, pentru mila Turcilor de animale, şi pe Macchiavelli, „unul din. doctorii Italiei”.

1 El movimiento de España ô sea historia de la revolución conocida con el nombre de las communitades de Castilla, *de Juan Maldonaldo*, trad. de José Que vedo, 1840.

Opera lui va presintă ideile timpului în forma îndătinată a.discursurilor şi va cuprinde şi dialoguri cu privire la urîtul pe care-l poate produce cetirea istoriei.

Are simţul necesităţii de a se presintă mediul geografic. Va descrie ţara sa, arătînd cum munţii centrali despart două lumi, va califica Portugalia ca mică acasă, vastă pe mări. Schiţează în cîteva cuvinte rîul Minho, care nu se aude cum curge. E mîndru că Insulele Mo-luce au fost descoperite din Andalusia şi pe Sebastian Caño, care încunjură pămîntul, meritînd medalie de la Carol, îl numeşte „îmblînzitorul Oceanului”.

Are păreri personale despre toate popoarele pe care le-a întîlnit. Italienii, într'o epocă de concurenţă, nu-i plac. Se laudă că au civilisât lumea supusă lor, că sînt „Scipioni, Fabricii şi Camili, cînd cei mai mulţi sînt Sardanapali ori măcar n'au nimic din Catoni”. I se pare că n'au disciplină. Germanii şi Francesii sînt beţivi.

În ce priveşte pe Spanioli, sînt mai elocvenţi. Se ţin. de ce e mai nou şi dau de ce e mai rău. Nu sînt statornici:, curtesanii se duc odată cu norocul. El însuşi, urăşte pe Evrei şi critică toleranţa de care se împărtăşesc la Germani şi Francesi, cari-i introduc şi în armată. Sînt falşi creştini maranii, convertiţi de frică supt. regele loan al II-lea.

Maldonado n'are încredere nici în popor, supus lesne înşelărilor, nici în mersul vremii, căci „lucrurile omeneşti merg mai totdeauna tot spre mai rău”. Dar, la Spaniolii lui, el constată respectul faţă de regele legitim. Ferdinand de Aragon e pentru dînsul „regele cel bun”. Isabela e mai presus de orice laudă. Pană şi hiata Ioana e numai „ceva rătăcită.” Carol şi ca minor îi apare vrednic de supunere, căci „şaisprezece ani la un rege născut pentru a fi rege sînt mai mult decît douăzeci şi cinci la un particular”.

De la Domnia „regilor catolici” începe povestirea..

Filip de Austria moare; Ioana rămîne văduvă; după trei luni i se naşte fiica, acea Catalina, care va fi nenorocita Ecaterina de Aragon, soţia repudiată a lui Henric al VHMea, mama reginei Maria. Ferdinand stăpîneşte încă la el acasă, cu pretenţii şi asupra Castiliei; în lupta pentru Navara cu Franţa îl ajută Englesii, cari visează de reluarea Ouyennei. Numai la moartea lui în Burgos, Carol face să fie proclamat şi acolo, şi cu un „decret” al „comunităţilor”. La începutul cîrmuirii lui jzhiar, cade nenorocirea de la Gerbe, în lupta cu Maurii africani.

Aşa se începe cariera lui Carol, care, venit cu Flamanzi, pe cari-i părteneşte, dat pe mîna seniorului de Croy, se găteşte îndată de plecare, despărţindu-se de Spania cu aceste cuvinte: „acel care în lipsa mea va încerca a face ceva contra ordinului mieu o va plăti cu capul”. I se spune că un singur alcalde ajunge pentru a supune Valencia, care declarase că nu plăteşte fără hotărîrea „cortese”-lor şi că, în lipsa regelui, ei, cari-şi amintesc vechile resistente, nu vor asculta de nimeni şi nu vor plăti nimic.

„Să urmărim tulburarea pe linia oraşelor. Cortes-èle sînt chemate la Coruña, într'o foarte rea atmosferă faţă de resultate. La Valladolid se zice că de Chièvres şi alţi favoriţi ar duce cu sila pe tînărul Suveran, şi se sună, fără folos, clopotul de la S. Miguel contra „străinilor”; vina e dată pe un cizmar portughes. La Toledo, procuratorul roagă pe rege să nu plece, pentru că-şi va pierde ţara; aici se ridică steaua lui loan de Padilla, care va fi în curînd şeful răscoalei. Se strigă: „trăiască, trăiască poporul!”. Toate clasele din oraş se unesc.

Regentul Jiménez, om cam de optzeci de ani, cu o plată de 350.000 de scuzi anual,,e totuşi un om de mare autoritate: „se arată la guvern ca o persoană puternică şi magnánima peste cît făgăduia vrîsta şi profesia saa. Dar

cercul de soldaţi nemuîţăjneşte. Urmaşul lui e însă Flamandul Adrian, din părinţi „aproape necunoscuţi”, total străin de ţară. El nu va vedea furtuna venind.

În oraşe administrează regidorii, coregidorii, alcalzii, algùazilul şi doi „sindici ai comunei”: se întreţin din dijme pe vînzări; cele pe fructe merg pe o treime la rege, pe două treimi la Biserică. Sînt două clase, ca la Burgos, oraş de mari solemnităţi: „negustorii, clerul înalt şi nobilii”, de o parte, de alta, „meşterii” şi „mulţimea confusa a poporului”. Din Burgos porneşte protestul Spaniei părăsite către fiul înstrăinat.

Răscoala se produce la Segovia după zvonul că s'a decis la Coruña a se plăti o monedă de aur pe an, şi de fiecare copil. Se trag în ţapă duşmanii „poporului”. La Zamora procuratorii sînt declaraţi «duşmani ai patriei”. La Burgos, mulţimea, în frunte cu un pălărier şi un săbier, pradă casa' coregidorului şi fură. Se aude la Toledo: „Trăiască, trăiască poporul”. Oraşele, care se declară loaiale pană la moarte, nu vor garnisoane în timp de pace; ele nu dau soldaţi şi im-posite: mai bine trec în altă ţară. Se atacă alcazarul, castelul, se ucide Francesul din Catalonia Jofre, care spusese că-şi va reface casa distrusă cu două capete de burghesi pentru fiecare piatră.

Organisarea începe. Parohiile aleg cîte doi „regidori ai poporului”, cari se adună zilnic în catedrală.

Un Consiliu general al revoluţiei se va strînge la Avila. Vin delegaţi de pretutindeni, afară de privilegiat, separatista Tara jonă. De şi nu sînt datori nici ei, aleargă Valencienii. Sînt represintate vre-o douăzeci de oraşe, într'o *junta santa*, pentru rege, dar contra lui Adrian şi a Consiliului de regenţă. La Medina, se opresc tunurile regelui. Era un oraş cu fabrici de postav, un

„emporiu a mai toată Europa”; biserica Sf. Francise le plină de' marfă. Trupele regale ard oraşul.

Atunci Valladolidul goneşte pe Adrian şi pe consi-ieri. Se află la Burgos, şi, atunci, comercialul Burgos se pune în mişcare, prădînd casa episcopului, care iese în cîntec de imnuri, fără a fi adăpostit undeva.

Junta continuă să funcţioneze, la Tordesillas, unde Ioana primeşte bine pe Padilla. Se dau şi proclamaţii către popor, în aşteptarea întăririi lui Carol: consilierii şi alcalzii îşi vor da sama la trei ani; se vor alege censori. Se decid scutiri: dările ca supt Isabela, oprire a plăţilor către Papă, neadmiterea străinilor, interzicere de şedere pentru Curte; „corbii” să nu mai supere pe ţerani. Se va ajunge a se cere coregitori plebei.. Aiurea se va cere tîrgul, *alcabala*, fără imposit, şi diploma celor trei imunităţi (Burgos).

La Dueñas contra contelui, la Nájera contra ducelui, se proclamă, şi pe basă de vechi diplome regale, libertatea.

Nimic nu mai poate opri pe revoltaţi. Ei aleargă s ardă casele duşmanilor. Preoţilor cu corpul lui Hi * o li se strigă: „Ce cată Dumnezeu între arme? De ce vin noaptea, aceşti preasfinţi părinţi?”

În curînd şi sătenii se unesc cu plebea: la Tordesillas ei cuceresc oraşul. E vorba de a se duce regina, la Medina del Campo. Ea şi sora, Catalina, rămîn fără apărare. Cînd răsculaţii o descopăr unde e şi-i sărută, mîna, ea primeşte tot ce i se cere.

La Zamora însă tinerii visează de republică.

Iarna pune pe gînduii această lume îmbătată de succes. Dar ceia ce aduce căderea întregii „revoluţii loiale" é amestecul nobilimii, care se înduşmăneşte apoi între sine şi cu clerul, care şi el a fost silit, să-şi iea partea în conducerea tulburărilor.

Iñigo Velasco, bogatul general al cavaleriei, cu strămoşi „în Panteon", care era „ca un rege" şi putea să scoată o oaste, e chemat de revoltaţi, cari-l propun colegilor. Îndată „plebeii" se ridică împotriva lui. Îi va sta în cale nu numai Osorio, Padilla, ci şi Pedro Giron, fiul contelui de Urana, şi episcopul de Zamora, Antonio Acuña, care-şi va face întrarea în Burgos, unde va sta prea puţin timp, pentru ca, apoi, să iea Palencia. Între Padilla şi Giron izbucneşte o luptă de invidie; primul se va retrage la Toledo. Velasco va trimete pe ai săi contra lui Acuña.

În curînd trupele regale vor lua Tordésillas. Padilla are cu dînsul 500 de călări şi 7.000 de pedeştri, cu tunuri proaste ale „plebeilor", pe cînd vice-regii dispun de 1.700 de călări şi 3.000 de veterani, dar fără tunuri mari. La Villalar şeful e prins. Va fi tăiat ca trădător.

Urmează supunerea oraşelor: Valladolid, Medina del Campo. Intervenţia lui Francise I-iu, regele Franciei, în Navara nu aduce resultate. Carol, întors din Germania* poate să facă în moştenirea sa spaniolă ce vrea.

IV. Ercilla

Cucerirea spaniolă în America-de-Sud, stingerea în eroice lupte a rasei indigene au fost înfăţişate de sigur în povestiri care nu ni s'au păstrat şi în acte de Stat. Dar nicăiri priveliştea acestei drame istorice nu apare aşa de vie ca în cînturile marelui poet epic al Spaniei din secolul al XVI-lea, el însuşi un martur al acestor crîncene împrejurări, Alonso de Ercilla y Zuñiga, autorul „Araucanei".

Născut în Madrid, la 7 August 1533, ca fiu al unui jurisconsult, care moare după cîteva luni, Ercilla întră ca paj la Curtea prinţului Filip. Pe lîngă dînsul, el trebuie să meargă şi aiurea. De la 1547 la 1551 e la Bruxelles şi, trei ani după întoarcere, face parte din solia pentru nunta Domnului său cu vara englesă, María. ' La douăzeci şi unul de ani gustul de aventuri îl face să meargă, de acolo, cu un nou comandant, în America, unde lupta contra indigenilor a reînceput. Din Peru trece în Chile şi, în cursul necontenitelor'ciocniri, va ajunge pănăla strîmtoarea de Magelan, pe care o va trece cu numai zece tovarăşi (1558). Apoi în Venezuela ^1 stă „în lupte cu un rebel. Trecuse şi printr'o condamnare la moarte pentru indisciplină.

Boala-l sileşte să revie acasă după lungi ani de luptă.

Dar, înainte de a se căsători, la 1570, cu o femeie din familia Bazán, fiind cununat de însuşi prinţul care va fi mai târziu Rudolf al II-lea, el cercetează Moravia şi Ungaria.

Numai pe urmă se aşează el definitiv la Madrid, unde va continua, la 1578, poema sa, din 1569, continuată numai în 1590 - ne ocupăm de prima parte singură, care nu cuprinde ingrediente poetice şi anecdote de prisos, - scriind mai tărziu şi biografia unei rude a soţiei, Alvaro de Bazán. Moare în 1595.

„Istoria adevărată despre lucruri de războiu" într'o „ţară atît de depărtată" (*tan remota y apartada*) e dedicată prinţului pe care l-a servit, fiu al lui Carol Quin-tul, *maximo*, *glorioso*. I se adresează în aceşti termeni:

În serviciul Vostru 'ncepuiu şi-oiu mîntui viaţa-mi, Căci, fiind în Anglia, însărcinat Cu lucruri care nu permit să mai ţin spada, S'a întîmplat nenorocirea care în dauna-ţi a fost în Araucana[5].

A scris cartea lui „adese ori pe piele în lipsă de hîrtie şi pe bucăţi de hîrtie chiar, aşa de mici, de abia-mi puteau cuprinde versurile". Ştie bine că există o Istorie a coloniei din Chile, o istorie, în latineşte, şi pentru Peru, datorită lui Estrella, lucrare de atîta erudiţie, încît merită să trăiască în veci. Dar se simte dator a scrie şi el, acela care a fost de faţă, ale cărui picioare au călcat fiecare punct al acestor sîngeroase depărtări[6]. De şi tînăr, „înainte de a-i fi crescut barba"* el vrea deci să deie măcar „adevărul lipsit de orice artificiu". Ceia ce nu-l împiedecă de a cita pe Dante, pe Ariosto şi pe Petrarca, tot cetiţi în această vreme de autonomie literară a Spaniei.

Fireşte, apoi, că harnicul călător nu-şi va uita multiplele şi variatele drumuri, care-i permit a vorbi de „bravii Germani", de Anglia, „unde a fost sădită din nou credinţa" - opera reginei Maria catolica, - dar el va căuta să se restringa în limitele luptelor pentru rege în colonia americană spre care l-a îndemnat curiosita-tea şi neastîmpărul.

În ce priveşte spiritul acestei opere de o frumoasă formă literară, el e al Spaniolului tipic din vremea lui Filip al II-lea. Devotament fără margeni pentru „credinţa pură", veneraţie pentru „marele împărat neînvins", respect pentru Suveranul în viaţă, faţă de care-şi simte „o obligaţie din naştere".

. Ceva din cavalerismul medieval se păstrează în domeniul iubirii, de şi el declară neted că Musa lui e nouă în aceste rosturi *, de şi îşi interzice în poemul de războiu

Damele, iubirea şi gentileţa

---

5 En el servicio

6 V uestro empecé y acaberé la vida, Que, estando en Inglaterra, en el oficio Que aun la espada no me era permitida, Llegó allí la maldad en deservicio Vuestro por la de Afaúco cometida. 8 Fui presente a toda la jornada.

1 Que en las cosas de amor nueva se halla.

9 No las damas, amor, no gentilezas

De cavaleri cuprinşi de dragoste, precum şi tot ce e petrecere, *ioifrnoi*, joc de arme, intrigi sentimentale2. Doar dacă pentru soţia.sa,

– Del tronco de Bazan doña Maria - el va arăta o îngenunchiată devoţiune iubitoare:

Que vi a sus pies rendida mi fortuna.

i De cavalleros canto enamorados,

Ni las muestras, regalos y terneza, De amorosos alectos y cuidados.

Din lecturile liricilor de acasă şi din Italia i-a rămas aplecarea de a presinta „dulcea melodie a cîntecului păsărilor", „aripile nopţii care cuprind cerul jumătate", trezirea de lumina nouă a păsărilor care-şi cîntă începutul zilei, în faţa „fragedei şi noii Aurore", jocul vîntului cu „floricelele", *tiernasflorecillas*, de toate colorile. Cu spirit virgilian va „aduce înainte albinele la lucrul lor de miere, îngrămădirea furnicilor spre iarnă, vînătoarea cu ogarul aruncat asupra prăzii, tăierea spicelor în toiul verii, apele cu nimfe care-şi înalţă capetele de aur. Nu odată un adevărat poet idilic se revelează, în comparaţii nouă, care pot interesa şi în traducere:

Salt' Aquilon furios ca o furtună Şi pleacă arborii şi* plante 'n cale, Cuprins în picuri rari de apă grea, Ce 'ridată se prefac în şi mai dese.

Aiurea:

Un vînător nu e aşa de vesel Cînd fără veste iepurele-i sare^ De-odată chiar în mijlocul de cale.

Ori:

...Ca turma caprelor de munte, Cînd la loc strimt a fost închisă Şi 'ncunjurată e de vînători Ce-o urmăresc cu gloanţele de puşcă,

Atunci cînd simte cum că e pierdută, Se rupe una şi porneşte oarbă, Iar celelalte-aleargă după dînsa.

Unele din aceste comparaţii sînt în legătură cu aspectul particular al Spaniei:

Precum o bandă de răzleţe cioare, Ce'n aier clar îndeamnă zborul lung, Dar, cînd aud că strigă 'n închisoare Una de-a lor ce-a fost oprită 'n drum, Cu aripile pornite către luptă Se lasă 'n cerc ca să ajute prinsa.

Ca şi în:

Ca neagra ceată de cioare (*storminos*), care Se-abate 'n lîna alb* a oilor.

Simţi ţara *corridelor* de tauri în versuri ca acestea:

Cum suflul şi puterile lipsesc
La doi tauri voinici şi plini de suflet,
Cînd, într'o luptă mîndră măsuraţi,
S'arată amîndoi de o putere,
Şi 'ncet, încet ei se retrag, dar stau
Tot faţă 'n faţă şi fac paşi mărunţi
Şi, asudaţi şi răsuflînd greoiu, împrăştie nisipul des în vînt.

Închipuirea ajută în această chemare a leului:

Cum, cînd gîceşte de departe '
Un leu flămînd că prada de dînsul e aproape
Şi-i place, o priveşte şi muge fiara
Şi gîtul lui vînjos se mişcă de plăcere.
Iată şi un spectacol de recoltă în Castilia:
Cu ordinea şi rînduiala castiîiană,
Cînd sună fluierele 'n serbătoare
Şi se cuprind o parte 'ntr'un cadril, şi 'nvîrt
Fetiţa prinsă de-al lor piept, jucînd.

Se amestecă şi proverbe de-acasă: „Rana ce se închide mai greu e cea neîngrijită din vreme”:

La llaga que al principio no se cura Requiere al fin mas áspera la cura.

Şi gluma specială a peninsularilor se amestecă une ori, ca în caşul văduvelor care „saltă de bucurie” că li s'au ucis în luptă soţii:

Pentr' una care cere răsbunarea Din cer, o sută saltă bucuroase, Aşa fiind femeile 'n de obşte, Eterne doritoare de schimbări.

Ţara luptelor pentru cruce e zugrăvită atent, cu cîmpiile de iarbă proaspătă, bune pentru „ospeţe alese, cu mesele pline de vinuri pline de mireasmă”, cu ver-zile ramuri încunjurînd păhărele. Jos e vara caldă, sus ploile de iarnă, ori, pe cînd în şes se tîrăsc neguri, vîrful muntelui se scaldă în soare.

În centre (Loxa, Piura, Jaen, Truxillo, Ouanuco, Oua-manga, Arequipa, la Paz, Cuzco, las Charcas), stau colonişti bogaţi, ale căror rente se ridică şi la 10-30.000 de ducaţi pe an, cel cu o mie fiind socotit ca sărac. O sută de mii de sate (*casados*) li stau la dispoşiţie. Colonistul e socotit „zeu nemuritor luptînd cu înfocatele raze” ale puştilor. I se trimet „maşinele de foc*\ cu „iuţea şi temuta artilerie”, obişnuitele tributuri. Minele sînt aşa de bogate, încît aurul e aproape fără preţ. El se găseşte şi în nisipuri. În ultimul timp, mar-chisul de Cañete a venit la Lima, trimes de împăratul pentru „paza şi îndreptarea legilor”, şi el reface o administraţie conruptă, o viaţă colonială fără direcţie şi fără frîu, în care setea de bani stăpîneşte totul. Se socoate de acuma fericit acel care păstrează 20-30.000 de *pesos*. Cei cărora nu li păsa de rege ajung a măguli şi pe ultimul soldat.

În faţa albilor se ridică vechea populaţie deslocuită. Zeul ei e „Eponamon”, şi cultul divinităţii „barbarilor” se face cu vrăji şi preziceri, cu música sălbatecă de flaute şi cornuri. Bocetele se aud la îngroparea, după străvechi rituri, a morţilor.

Unii dintre aborigeni sînt paşnici; cea mai märe parte însă veşnic gata de luptă. În fruntea lor, de şi „nu ascultă de niciun rege”, e un „inga”, un *inca*, şi cîţiva şefi, *proniancas*. Cel mai cunoscut dintre ei, Lautaro, cutează a cere Spaniolilor un tribut de treizeci de fete, „albe, roşcovane, frumoase”, de cinspre-zece pană la douăzeci de ani, treizeci de mäntăli de postav verde,

treizeci de purpură cu aur, doisprezececai şi şase ogari. Une ori se adună „cacicii” în Sfat de pană la o sută şi treizeci de membri pe cîmp.

Rasa e deosebit de vitează. „Puţini oameni cu aşa % de mare statornicie şi hotărîre au apărat ţâra lor contra unor duşmani atît de aprigi cum sînt Spaniolii[7].” Ei caută ca adversarul să fie în condiţii egale pentru încercare, şi astfel Lautaro va cere Spaniolilor să înceapă prin a-i hrăni bandele. Fiii plăpînzi, dar deprinşi de copii cu armele, încă vin să-şi răsbune părinţii. Femeile se dau morţii, „luptîndu-se une ori ca vitejii”/ Escadroanele se succedă pe front; în apărare se răstoarnă copacii. După lupte se dau mari ospeţe şi se împart răsplătiri. Sînt şi invitaţi, înaintea cărora se fac întreceri războinice.

Nu e de mirare că de la astfel de duşmani colonii au mult de suferit. Ercilla va descrie scene de măcel. Femeile, „delicate”, strigă, ştiind că nu e nici-o milă la învingători; dobitoacele, găini/pisici, cîni, contribuie la îngrozitorul haos de sunete al spaimei. Se pradă covoare, paturi de mătasă, corturi scumpe, tablouri de valoare. Opera a două generaţii se risipeşte în vîrit.

Lupta, începută de un *adelantado* regal, Diego de Almagro, cuceritorul din Peru, va fi urmată, în numele lui Hristos, dar nu şi în spiritul de milă al Dumnezeului creştin,, contra „canaliei araucarie”.

Cînturile următoare vor descrie-o în amănunte, cu toată maşinăria tehnicei poetice din acea epocă.

Busbecq.

Busbecq, Oger Ohislain de Busbecq, în latineşte: Busbequius e cel mai bogat şi mai meşter din oamenii Renaşterii cari au zugrăvit împărăţia turcească, locurile şi oamenii ei, în secolul al XVI-lea, în zilele chiar ale * magnificului Soliman”. Scrisorile din misiunea îndeplinită *în* numele lui Carof Quintul pe lîngă acesta formează cel mai preţios izvor cu privire la Turci şi locurile turceşti în acest timp[8].

Acest mare stilist în limba latină înviată şi purificată s'a născut la 1522, în chiar satul al cărui nume îl poartă cel mai fin spirit din Franţa lui Ludovic al XI-lea, Philippe de Commines. Fiul lui Gilles Busbecq, el învăţă la Louvain, apoi la Paris, mai tîrziu chiar la Veneţia, la Bologna şi la Padova.

Ambasadorul regelui Romanilor Ferdinand îl chiarnă, după moartea tatălui, la Londra, unde ascultă de altă chemare pentru a trece la Viena. După misiunea sa pe lîngă Soliman pentru încheiarea armistiţiului de opt ani, çl va düce bolnăviciosului tînăr rege al Franciei Carol al IX-lea pe mireasa lui, arhiducesa Isabela de Austria* Şi Rudolf al II-lea îl va întrebuinţa în misiuni diplomatice. Bătrîn numai, se pöate întoarce în locurile de limbă francesa. După ce a visitât provincia sa natală, va trece lîngă Rouen, unde moare la 27 Octombre 1592. Întrebuinţase experienţe cîştigate în Orient ca să scrie şi un

7 Son pocos que con tan gran constancia y firmeza han defendido su tierra contro tan fieros enemigos come son los Españoles.

8 Hiriera Constantinopolitanam et Amasianum, sau Legatio-nis Turcicae Epistolae iv.

mic tratat de sfaturi militare contra Turcilor. *Con-silium de re militari contra Tarcam* (e şi 'autorul rapoartelor din Franţa către Rudolf şi al unui „Liber de vera nobilitate”[9]).

Trimes la Soliman, Flamandul, lipsit de orice experienţă diplomatică - fusese doar la nunta lui Filip al II-lea - şi complect ignorant în ce priveşte pe Turci*+ pleacă de la Lille la 3 Novembre şi, trecînd prin satul său de naştere şi prin Bruxelles, el răspunde, la Viena, invitaţiei regelui Ferdinand. Acesta-i cere să meargă Ja Turci, unde fusese trimes, de împăratul, Malvezzi,x cu Oerard Veldwick, alt Flamand, dar solia se mîntuise cu temniţă şi confiscare, ambasadorii fiind înlocuiţi cu altă păreche: episcopul Verancich, cunoscut prin scrisorile lui, şi ostaşul de hotar Francise Zay; în ultimul timp,. Malvezzi, retrimes la domnul său, se îmbolnăvise la Komorn.

2 Cum usum nulluni nec rerum, nec morum turcicorum haberenu. Ego, qui ñeque prudentia, ñeque usu aliquam rerum turcicarum cognitionem mihi comparassent

Cu doi husari, el iea drumul spre acest Komorn^ cetate de graniţă între cele două împărăţii. Va merge la Qran, cetate episcopală, care e în mîna Turcilor, şi unde va vedea pe sangeac, care-i oferă o întrecere cu discul, geridul; acolo găseşte întăiu un Tatar şi câţiva ceauşi. Pe Dunăre se coboară la Buda, unde casele sînt în ruină, Turcii avînd gust doar pentru grădini şi băi,.

şi de aici la Belgrad, cu Ragusani în mahalale. Apoi *se* urmează drumul obişnuit, - culegîndu-se în cale monede, descriindu-se coloane cu inscripţie antică, - pe lav Sofia, Filipopol, Adriânopol.

La Constantinopol învăţatul emisar ajunge în ziua de „20 Ianuar. Verancich şi Zay sînt acolo, şi-l aşteaptă. Cercetează Seraiul, grădinile, şi cele cu elefanţi şi girafe, monumentele, „sălaşurile vecine ale Nimfelor şi Muselor”. - Află undeva, în casa unui bogat, o neaşteptată pictură presintînd lupta Sultanului Soliman cu Şahul IsmailK

Iar, cum Soliman e prin Asia, în luptă cu Şahul, avînd cu dînsul şi pe Vizir, afară de Ibrahim şi Rustem, Busbecq, doritorul de antichităţi, va avea plăcerea de a visita Nicomedia cu palatul, Niceia.cu termele, cu cele patru porţi şi cu alte urme romane. Va vedea la Otmanlîc capre de Angora, oi cu coada grasă, în paza iurucilor. Iar la Angora, unde e îndreptat şi de descrierea Francesului Belon, pe lîngă Viena Sultanului şi vechile monede, cărora li se zice: „ban de-al păgînului”, *ghiaar-mangîr*, el are norocul de a descoperi inscripţia lui August[10]. La Amasia va găsi case de lutea în Spania[11].

---

9 Nu cunosc cele două cărţi asupra lui: C. T. Forster and F-H. B. Daniel, Life and Leiters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Londra 1881, şi Viertel, Busbecks Erlebnisse in der Türkeis Göttingen, 1902.

10* Pp. 44-7.

11 P. 53.

* Pp. 233-4, 311, 317.

Un al doilea drum, în 1554-5, de la Novembre la ianuar, *îl* va duce din nou în aceste părţi asiatice.

Scriitorul e preocupat, alături de acele descoperiri arheologice, şi de găsirea cărţilor greceşti, care pe atunci erau atît de căutate şi în Franţa. Se ştie că lui i se datoreşte aducerea splendidului manuscript ilustrat al lui Dioscoride. Comoara culeasă de dînsul se ridica ia 240 de bucăţi *.

1 Pp. 33-7 din ediţia de la Pesta.

Opera întreagă evită generalităţile, de şi ici şi colose află cîte o judecată asemenea cu aceia care spune că „nu toate firile omeneşti sînt în stare a suporta libertatea neajutată şi nu toţi sînt născuţi aşa încît să se poată conduce şi să se folosească drept de arbitriul lor", aşa că e „nevoie ca de un îndemn de conducerea şi porunca unuia mai bun decît dînşii, dacă e vorba să-nu greşească" *K* E înainte de toate o carte de descrieri, care caută a face impresie, în călătoriile lui, şi prin caravanscraiuri, unde caii mănîncă din mînă şi mantaua fiecăruia, şeaua, covorul îi şerviau de pat, Busbecq s'a interesat, fireşte, şi de creştini. I-a găsit de mai multe feluri.

La Ungurii supuşi, oraşele sînt în decadenţă. La arhiepiscopul din Oran se doarme pe scînduri cu scoarţe (*villosi tapetes*), fără perne şi fără cerşafuri; în cutare casă după moda turcească, mai bine sînt ţinuţi caii[12]. În schimb satele sîrbeşti se presintă bine, cuxţerani cari au une ori sînge regal. În cuptoare se coace pogaçea; turmele sînt bogate, un berbece costînd 35 de aspri, puiul unul singur. Toate vechile datini se păstrează, cu capetele de cerbi şi mînji pe parii cimitirului, cu furtul fetelor, cu bocetele în care se întreabă mortul. Femeile lucrează la cusături, care-i plac prin marea lor varietate; *multiplici acuş pictura variis coloribtiş rudi et ridendo opere elaborata*. Fetele poartă coiful cu pene de pătm pe căciulită roşie, lărgită sus, de pe care spîqzură ban i icoane, hucăţi de sticlă[13].

1 Non omnium ingenia inopem ferunt ljbertatem, nçc omnçp Ha nati sunt ut se regere et suo arbitrio recte uti sciant, maioris ductu atque imperio tanquam adminiculo opus est ut nulluni aliq *vi* peccandi finem facturi; p. 93.

Clerul grecesc-nu se vorbeşte de Grecii ceilalţi, pe qari se vede că nu i-a frecventat, ca Oerlach, 3ţitorul" ziarului"»cleric la Internunţiatura imperială, şi alţi Germani preocupaţi de unirea cu ortodoxia - e considerat de cuceritori. În insulele Prinkipo stă Mitrofan, Mitropolitul de Chàlke, prieten al Latinilor, a căror societate o doreşte \ Faţă de Greci toleranţa e aşa de mare, încît sînt Turci cari nu pleacă pe mare pană ce aceşti conlocuitori creştini, nu fac binecuvîntarea apelor[14].

12 P. 7.
13 8 Pp. 15-20.
14 Pp. 125-6. Sînt şi Turci cari se botează.

Din ţerile vasale vin prinţi cari păstrează toţi ifosul unei independenţi pierdute. Astfel, din „ţara Sfîntului Gheorghe” (Georgia), din Mingrelia, unde vremea se trece cu petreceri, beţii, furtişaguri, şi în biserici, unde regimul de schimb înfloreşte încă, vine, aducînd şoimi Sultanului, prinţul Dadian, odată capturat la beţie şi pe care regina-l face să scape pe fereastă [15].

Ambasadorii au, fireşte, o situaţie specială: bailul, ambasadorul francés, „Laigue”, un Belgian, a cărui lim-buţie face să-l evite toţi, şi Vizirul Rustem, pentru că e capabil să spuie Turcilor că fără Franţa Carol Quintul şi-ar fi făcut întrarea la Constantinopol[16]. Alături de aceşti diplomaţi este însă şi societatea, pe care o cunoaştem din Gerlach, din Crusius, de Ragusani şi Ve-neţieni, ba chiar şi de Florentini[17]. Franciscani, cari se întîlnesc şi prin insula Prinkipo, servesc pe catolici[18].

1 P. 182.

7 P. 93.

Miniştrii străini, în deosebire de dînsul, Busbecq, gata să iea riscul unei compromiteri grave, nu se îngrijesc de captivi, cari vin în transporturi, ca o merfă: pană la 5-6.000 în fiecare an [19]. Sînt între ei Spanioli, ca acelacare a lăsat aşa de interesanta poveste a păţaniilor sale [20], ba chiar Germani, Belgieni luaţi pe cutare vas veneţian de pelerini[21].

Trecînd la Turci, călătorul notează marea iubire a acestor suflete bune, care, după exemplul Profetului însuşi, îngrijesc de pisici şi chiar, de şi cînii sînt so: cotiţi ca profani, de căţelele cu pui, cari se ieau la ceartă cu cutare Veneţian fiindcă el chinuieşte o pasăre şi, în tîrg, dau drumul orăteniilor de vînzare. „Dacă nu li-a dat Dumnezeu minte...”[22]. Ienicerii, teribilii douăsprezece mii de Ieniceri, sînt prin garnisoane.ca să apere pe creştini şi Evrei. Gentili, ei se feresc a se presinta cu spatele la oaspete şi, ca nişte călugări, stau cu mînile la piept, cu ochii la pămînt, sărută haina şi oferă flori. Fiecare dar e întovărăşit de mulţămită.

În oaste nu se admite nedisciplină; beţia e oprită. Mîncările scumpe nu se cunosc. Intemperanta e pedepsită. Li ajunge carne de cal, păstrăvi cu pogacea coaptă 'n spuză. Într'un singur cort, douăzeci-treizeci de Ieniceri trăiesc ca nişte copii de şcoală. Soldaţii pot fi treziţi şi noaptea, oricînd. Ca să nu fie îmbulzeală, plata se spînzură înaintea corturilor. Cînd se pronunţă numele Profetului, capetele se coboară pană la genunchi. La cuvîntul „Allah” sărută pămîntul. „Dacă-şi scarpină capul, cred că au pierdut folosul rugăciunii[23].” Totul e perfect

15 Pp. 120-1.
16 Pp. 125-6. Sînt şi Turci cari se botează.
17 Pp. 188-90.
18 P. 126.
19 * P. 181.
20 Cară de copii din Ungaria; p. 60. V. Revue Historique pe 1930: descrierea Spaniolului captiv, pp. 89-98.
21 Pp. 188-9, 200 şi urm. Şi lui Busbecq i s'a oferit renegarea.
22 8 Pp. 103-5.
23 Si vel digito scalpant caput, periisse sibi precationis fructum arbitrantur; p. 157.

de curat. Jocuri, petreceri nu se pomenesc. „N'am văzut”, scrie' Busbecq, „nimic mai plăcut ochilor[24].”

Vrednicia omului e ţinută în samă. E o „comoară”

cel de ispravă, nu ca în Apus, unde, spun Turcii, oamenilor li e mai milă de „cal, cîne şi şoim”. În ajunul Juptei se împart arme vitejilor.

Busbecq a văzut impresionanta scenă a taberei turceşti. „Nici-o tusă, niciun strănutat, niciun glas, nici-o mişcare a capului în lături sau în urmă[25].” A auzit acolo şi *cîntecul Turcului mort la Dunăre*, *care se roagă apoi să meargă cu Vestea acasă la dînsul*[26].

El nu uită, dintre categoriile populaţiei turceşti, pe dervişul care-şi pune piatra pe cap şi iea fierul” roşu cu mîna, îl pune în gură. Şeful lor merge pe apă, stă în cuptorul încălzit[27].

Dintre fruntaşii acestei societăţi, ambasadorul lui Ferdinand ni descrie pe Soliman în clipa cînd începe a îmbătrîni. E maiestos ca un Agamemnon, la cei vre-o şaizeci de ani ai săi. E cunoscut ca moderat: nu bea. Dar faţa-i e stînsă - *coloris Vitium* -, de se crede că are un cancer sau că-i înveninează sîngele cangrena de la picior. E silit a pune roşu pe obraz [28].

Istoria certelor Sultanului cu fiul Baiezid, cu falşul Mustafà se cuprinde pe larg în partea a doua.

Dintre Viziri apar Ahmed, cu faţa maiestoasă, care va isprăvi executat, Rustem, AH, al doilea Vizir.

În forma atît de aleasă, care a făcut şi succesul traducerilor acestor scrispri, lămuririle sînt, cum se vede, afară, bine înţeles, de această din urmă povestire, mai puţine decît cum era de aşteptat din partea unui spirit aşa de inteligent şi de curios de-a afla.

Benvenuto Cellini

A vorbi de Benvenuto Cellini e, după atîţia alţii cari s'au ocupat de autobiografia lui, a presinta toată viaţa plină de iniţiativă şi de originalitate, de o varietate infinită, a Italiei din prima jumătate a secolului al XVMea şi, în acelaşi timp, a grupului de curtesani şi artişti strînşi în jurul figurii distinse a regelui Francise I-iu al Franciei. E a da o schiţă de moravuri deosebit de impresionantă, alături de soluţiile unui clocotitor instinct către realisarea, dincolo de meşteşugul învăţat, a frumuseţii artistice depline şi eterne.

„Viaţa* e o operă de sinceritate, pusă supt adăpostul autorităţii istoricului Benedetto Varchi, „prea-scump amic”, la 2Maiu 1559, ca „o simplă.povestire” nerevăzută de alţiix, „lucru de rînd” (*cosi bas s a cosă*)*i* al unui „argintar şi

---

24 Nihil unquam vidi quod iucundius oculis occurreret.

25 7 Nulla tussis, nullus screalus. nulla vox, nullus circumactl capitis aut respicientis motus; ibid.

26 P. 147.

27 8 P. 197.

28 P. 59.

sculptor”, ajuns la vrîşta de cinzeei şi opt de ani. „A spus curatul adevăr”, despre zbur ciumata (*travagliata*) lui.viaţă.

1 Semplice discorso della vita mia... Non essendo rilevato e ri-tocco da altri.

Îşi arată părinţii: Giovanni d'Andréa di Cristofano şi fata lui Stefano Granacci. E mîndru de neamul său, venit din Ravenna, din Pisa, bogaţi *signorotti*} şi care numără pe un războinic, Luca Cellini. Fratele ya servi la „prea-minunatul” Giovanni de'Medici, condot-tierul „bandelor negre”. Bunicul, carè ar fi trăit o sută de ani, „şe pricepe foarte în arhitectura vremii sale”,, din care-şi făcuse o meserie. Tatăl e un „filosof”, că-ruia-i place de desemn şi mai ales de musică, pe lîngă talentul de sculptor care-l face să fabrice o oglindă de fildeş, cu cele şapte virtuţi, şi cel de poet. Îl încîntau în special trîmbiţaşii, / *pifferi*, şi ar fi voit să fericească şi pe fiul său cu acest meşteşug. O soră iea pe un sculptor, alta şe face călugăriţă. Ciuma-i va strînge tineri pe ai lui, afară de un frate ucis într'o ceartă şi pe care-l va răsbuna pumnalul lui Benvenuto. Împrejur o lume care, a doua zi după înfruntările lui Savonarola, nu-şt supraveghiază vorbele şi nu-şi înfrînează gesturile. Un cunoscut vorbeşte aşa cu bătrînul tată al meşterului nostru: „Nene Ioane, cei mai mulţi oameni, cînd îm-bătrînesc, nebunesc, ca d-ta” *K*

Născut la 1500, după optsprezece ani de căsătorie a părinţilor, cari primesc pe băiat ca un dar de la Dumnezeu, - de unde* „cel bine venit”: *benvenuto* -, copilul e gata de toate isprăvile. Înainte de a salva la doisprezece ani pe un frate de patrusprezece, el e deprins cu escapadele (la Siena), cu exilul adminis? trativ. Ca să scape de meseria pe care i-o menise tatăl, trimeţîndu-l là Bologna, se apucă de giuvaergerie. Ajunge să capete îngăduinţă pentru ce-i place.

1 Maestro Giovanni, la piu parte degli uomini, quando egl'invec-chiano, insieme con essa vecchiaia impazzano, come avete fatto voi*

În acest timp ceteşte cîte ceva, prea puţin, cînd viaţa-i scoate înainte o carte. Mai tărziu, în temniţă pentru păcatele de violenţă care-i sînt de toate zilele, el ceteşte în acelaşi timp Biblia şi Cronicile lui Villani. Pentru istorie, de altfel, n'are niciun interes: să vorbească ele, cronicile, de visita împăratului la Paris!

Cînd începe a vorbi într'aiurea la închisoare în Roma, se spune că i-a venit din cetirea lui Dante *.

De altfel, împăratul nu e nimic: „umblă îmbrăcat ca *şi* mine”[29]. Războiul lui cu Franţa e o colecţie de „drăcii” (*diavolerie*) şi Englesii nu sînt decît nişte „diavoli”. Spune într'un loc, vorbind unui demnitar, „că acei de o samă cu mine erau vrednici să vorbească Papilor, împăraţilor şi regilor celor mari, şi poate era unul pe lume, pe cînd dintre cei ca dînsul treceau zece pe o uşă”[30]. Numai Margareta de Parma ar fi „o mare princesa”. Papa doar că e bătrîn, dar poate

29 Lo Imperadore andava vestito come andavo io.

ajunge şi o *pessima bestia*, care-l priveşte „cu ochi de porc”, cu toate că unuia care-l ajutase el „îi sărută cu lacrimi picioarele” la moarte. Cutare cardinal, de Oaddi, e un *cardinaluccio* şi un biet nebun (*pazzerellino*). Numai Bembo îi apare „foarte mare în literele sale şi în grad superlativ la poésie”,, cu adausul, ce se putea aştepta, „că din profesia aceasta, a mea, Senioria Sa nu înţelegea nimic pe lume”[31].

1 Eglî hà letto Dante e, în questa grande Inf ermita, gli è venuta -questa vagillazione.

Îşi închipuie cineva cu ce uşurinţă glumeaţă se ating toate. Doar Benvenuto e mişcat cînd pleacă de-acasă cu fraţii, pentru că „se supăraseră pe mamă”: „Ce-ar zice, vai!, bătrînii noştri în astă seară!”. Cu o doamnă din Neapole vorbeşte „de lucruri de acelea pe care nu le vinde spiţerul”. Slobod la gură, califică pe un adversar de „porc, laş (*poltrone*), măgar”.

E darnic în lovituri, pe care le înseamnă fără a le regreta. Unuia-i aruncă în aşa fel cu piatra, încît Papa ordonă să-l spînzure. La o ceartă, „împunge (pe duşman) drept supt ureche, dîndu-i numai două lovituri, şi la a doua mi-a căzut mort din mînă, ceia ce nu mi-a fost gîndul”[32]. Altuia, „dînd cu spada prin ziduri”, îi strigă: „Pe tofi o să vă ucid^. Cînd un hangiu îl ofensează,. Benvenuto nu doarme, întrèbîndu-se ce să facă: să ardă casa, să-i ucidă patru cai buni? Isprăveşte prin a-i tăia patru paturi. Urmărit de *bargello* la Roma, strigă: „Ori fug viu ori mă prind morta (*O vivo fuggo o morte preso*). Lui Michelangelo se laudă că i-a dat un aşa pumn în nas că l-a simţit muindu-se, cu os cu tot, *come se fosse stato un cialdo*, „şi, cît va trăi, o să rămîie aşa însemnat de mine”. Altul „cade ca mort” pentru un pumn în tîmplă. Strigă: „cine din voi iese din prăvălie, celait să alerge după duhovnic, fiindcă medi: cul nu va mai avea ce-i face”. Cine nu vrea să-i fie garant e străpuns. Împărţind loviluri de pumnal pană cade, el se luptă cu patru, cinci. Stîlceşte pe Spaniolii cari-şi rîd de Florentini. Pe iubita lui, Pentesilea, pe care, de altfel, o cedează odată, cată s'o ucidă, cu un rival al lui, şi, cînd ea moare de moarte bună, el vede în aceasta pedeapsa lui Dumnezeu. E mai blînd cu „mica sălbatecă (*salv atic he lia*) tăcută de Ioana, iute la mers, cu gene lungi” (*accigliata negii ochi*), pe care o dă mătuşii, înzestrînd-o.

E foarte superstiţios. Crede în necromanţie şi, cu un preo^t care „ştia binişor latineşte şi greceşte”, merge, noaptea, la Coloseu, unde vede „legiuni de diavoli, de era plin tot Colôseul”.

O vanitate fără păreche îi stăpîneşte. Cînd toarnă frumoasa statuie a lui Perseu, nu uită să spuie că, în presenta Marelui-Duce. de Toscana, ascuns, şi în

---

309 Che i pari mia erano degni di parlare a Papi, Imperador! e a gran re, e che delii pari mia n'andano forse uno per mondo, ma delii sua pari n'andavano dieci per uscio.

31 Era grandissimo nelle sue lettere e nella poesia in superlativo grado, ma di questà mia professione Sua Signoria non intendeva <nulla al mondo.

32 Lo punsi appunto sotto l'orecchio e quivi raffermai due colpi soli, che al secondo mi cadde morto di mano; quai non fu mai mia intenzione.

aşteptarea solilor cu felicitări de la vice-regele Siciliei, îl copleşiau sonetele, versurile studenţilor din Pisa. Din toate manifestările de ocrotire dumnezeiască, spune el, „mi-a rămas o aureolă pe cap” - *mi resta uno splen-dore sopra îl capo mió* -, care se vede dimineaţa două ceasuri şi mai ales cînd càde roua pe iarbă ori în amurg[33]„.

În ce priveşte arta lui, el vede un singur izvor, natura. „N'avem alte cărţi care să ne înveţe arta decît naturalul[34]/' Totuşi meşterul de argintărie, de „preafrumoasa artă a smalţului”, de statui e încredinţat, după ce a văzut anume opere de sculptară antică: -”Laocoon, Cleopatra, Venus, Comod, *ta Zingană*, A-.polon”, ca e mare deosebire între antici şi bieţii moderni [35]. Şi la Florenţa, în Pisa, cu *cassoni* de marmură, cată urme antice, de şi „mult inferioare celor din îîoma”, pe^ care le studiază, în acelaşi timp cînd încearcă etimologii latine şi ceteşte pe Vitruviu.

Ambiţia-i e să fie „unic în profesiunea sa” şi mărturiseşte că primele lui lucrări în metal preţios i s'aù părut „importante şi frumoase”. Refusa lui Francise I-iu anumite opere care-i par nedemne de geniul său: „Maiestatea Sa m'a chemat din Italia ca să fac opere care să se înfăţişeze bine şi, dacă Maiestatea Sa îmi porunceşte contrariul, nu m'ar lăsa inima s'o fac[36].”

Pe Michelangelo; coleg cu dînsul la Masaccio, îl so-coate „cel mai plăcut şi mai real (*carnale*) din cei ce au fost pe lume”, „prea-escelent sculptor şi pictor”, „faimosul”, „marele”, „„prea-divinul”, mai ales în primele opere. Cu minunatul (*mirabile*) Lionardo, rivalul său, ei fac „şcoala lumii”. Benvenuto spune Marelui Duce Cosimo: „în piatră sînt operele marelui Donatello şi ale minunatului (*maraviglioso*) Michelangelo, cari au fost cei doi mai mari oameni de la antici încoace”. Cînd creiază Neptunul său, el spune că va face imposibilul ca să învingă, „chiar dacă ar fi acel mare Michelangelo Buonarotti, de la care, şi niciodată de la altul, am învăţat tot ceia ce ştiu”. Dintre sculptori, nu-i place Bandinello, „presumţios şi ignorant”, preferindu-i pe Sansovino, afară de trufia şi a acestuia: „Sansovino n'a încetat să tot vorbească de marile sale isprăvi, vorbind de răujDe Michelangelo şi pe toţi cei ce se ocupau cu o arta ca aceasta,. lăudîndu-se numai pe sine”. E silit a-i zice: „Acei oameni de talent cari fac opere frumoase şi bune se cunosc mai bine cînd sînt lăudaţi de alţii decît să se laude aşa de sigur ei înşii”[37]. De altfel Bandinello a murit de ciudă pentru triumful lui Perseu.

---

33 Molto meglio si vede quando l'erbetta ha adosso quella molie rugiada.u Expresia e pitorească tot aşa ca afund cînd descrie o noapte cu stele: „egli era uno stellato che faceva un chiarore grandissimo".

34 Non abbiamo altti libfi che c'insegnin Tarte che il naturale.

35 8 Tutto quello egli aveva veduto di noi moderni era molto discosto dai ben fare degli antichi.

36 S. M. m'aveva fatto venir d'Italia perché io gli facessi delT

37 Il Sansovino non avéva mai restato di dcàlare délie sue gran prove, dicendo male di Michelangelo et di tutti quelü che face-vano tal arte, solo lodando sç stesso a maraviglia... Quel virtuoşi che fanno le opere belle e buone sl conoscono molto meglio quando sono lodati da altri che a lodarsi cosi sicuramente da lor medesimi.

Opéra che stessin bene e che, se S. M. mi commandasse în contrario, a me non comportería l'anima mai di farle.

A cunoscut pe un Pietro - Torrigiani, care chema la el, în Anglia, pe Florentini. „Om foarte îndrăzneţ, avea mai mult aierul unui mare soldat decît al unui sculptor, mai ales cu gesturile sale grozave (*mirabili*) şi cu glasul său sonor, cu o strîngere de sprincene de să sperie pe orice om de ispravă (*da quai cosa*), şi zilnic vorbia de vitejiile sale cu bestiile acelea de Englesi". Un anume Firenzola îi pare mai curînd „straşnic meşter în arme decît în meşteşugul argintarului". A avut ca rival fericit pe un Ammanati. În Franţa află urmele unui Antonio da San-Gallo, concurenţa unui Squarzella, unui Prima-ticcio, unui Giovanni Buonaccorso şi ajutorul unui Rosso, pe lîngă al lui Alamanni. Pictura nu-l interesează prea mult, dar înseamnă numele „prea-excelentului pictor Raffaele din Urbino".

Nu-l interesează lumea largă, pentru;ea însăşi. Pomeneşte însă de frumuseţile oraşului Zürich,7 „curat ca un giuvaier", şi se interesează de caii turci ai Papei Clement, „cei mai frumoşi ce au venit vre-odată îrç creştinătate", de frumoase pumnale turceşti, şi are lîngă el pe un tînăr spadasin grec; cunoaşte şi pe Sienesul Girolamo Mazzetti, care „a fost multă vreme îh Turcia". Dar împrejurările unei vieţi tumultuoase, agitate, dese ori stropite cu sînge, îl fac să umble, după mîntuire, plată multă şi glorie, pe atîtea meleaguri.

La Roma, artilcrist, se laudă că a fost în grupul celor cari, la asediul cetăţii sacre, au ucis pe conetabilul de Bourbon. În această „infernalitate crudă* el însuşi, căpitan, a rănit pe prinţul de Orange. Dar mîndrul apărător ajunge la temniţă, unde, ce e drept, îl cercetează nobili romani. Pentru că trage suspecte gloanţe în porumbeii de pe casa cardinalului Sforza, e dus legat la Tor di Nona, de unde, rechemat ca pentru moartei e adus ca să între iar la închisoare în Castel Sânt* Angelo, unde doar visiunea unui înger îl opreşte de la sinucidere, „îmi muriau dinţii în gură.* Ca distracţie face icoane pe păreţi, pană ce-l aruncă în „adăpostul ultim, al celui mort de foame". „Doreşte în vis doar desfera soarelui." Face versuri, îşi descopere aureola în jurul capului, pănă-l scapă cardinalul de Este. Ajunge a se gîndi la pelerinagiul la Locurile Sfinte.

În Franţa, unde se duce cu un ceasornicar, ucigînd un hangiu în cale, el e adăpostit la Fontainebleau, apoi la Tour de Nesle, a lui Petru Strozzi, unde se apără contra lui Villeroy şi Marmagne. Îl cercetează aici, nu numai cardinalul de Ferrara, care-i zice: *mon ami*, cu regele şi regina Navarei, dar regele însuşi, cu Madame d'Étampes, Gabriela, iubita lui, cu cardinalul de Lorena, cu Delfinul şi soţia lui, cu Guido Guidi, episcopul de Pavia şi Alamanni.

Şi aici are aceleaşi apucături. Ameninţă cu moartea pe cine discută ce face el[38]: îl „ucide ca pe un Tiîne". Sileşte pe amantul preferat al Caterinei lui s'o iea, fiindcă altfel „cu spada-i dă maţele afară". Dacă Bandinello n'ar fi fost

38 Vidico cosi che.se io sento mai in modo nessuno che voi par- ' liate di questa mia opera, io subito v'ammazzerô come un cane.

călare, cu un copil de zece ani lîngă el, l-ar fi ucis. Cînd Gabriela - trimete pe cineva să-i iea locul la Tour de Nesle, îl goneşte cu sabia. Are pioasa dorinţă de „a-şi ucide toţi duşmanii, dacă Dumnezeu se îndură să-şi isprăvească opera [39]„.

2 Spune că aceasta avea „alcune acque ordorifere e mirabilis le quali gli facevano tirar la pelle, cosa per Taddietro non mai usata în Francia”.

4 Essendo nata questa maladetta donna quasi per la rovina del

6 I quali şi pretendevano i più valent' uomini del mondo di tal professione.

Se iea chiar la ceartă cu atotputernica Gabriela, „femeia blăstămată, născută, aş zice, pentru ruina lumii44 \ şi cu amicul ei amiralul, o „bestie”. Ajunge să-şi rîdă de pretenţiile artistice ale Francesilor[40]. „La franciosa natura” ajunge ceva vrednic de ură pentru dînsul.

Mînia contra tuturora îl va readuce în Italia, la Florenţa, chiar la Pierluigi, apoi la Cosimo, depărtîndu-se numai, un timp, de frica intrigilor, la Ferrara şi la Veneţia, Unde cunoaşte şi pe Tiziano. Şi aici însă caracterul lui îl duce la gesturi de o violenţă cu care se laudă. Marea Ducesă, supărată că i-a preţuit rău nişte pietre scumpe, nu-l lasă a trece prin apartamentele ei, şi el îi refusă o statuie; Iar ducelui îi spune aşa: „Excelenta Voastră ar găsi nesfîrşiţi oameni cari să-i ştie face cetăţi şi palate, dar un Perseu nu va găsi pe lume om care să-l poată face ltt.

Îl chemau din nou în Franţa, pentru monumentul regelui Henric al II-lea, dar acuma, la 1562, era prea obosit şi desgustat la moşia lui ca să mai încerce o aventură artistică. Şi, mai ales, nu mai putea să dea nimănui un pumn bun şi o meşteră lovitură de pumnal.

* S. Ecc. troverebbe infiniţi uomini che gli saprieno far delle città e palazzi, ma che de1 Persei leii non troverebbe forse uomo al mondo che gliene sapesse fare un taie.

Îşi încheie viaţa la 1571.

VIL

Abatele Suger de la Saint-Denis

– Întemeietorul autorităţii în Franfa medievală - Cea mai mare personalitate a Franciei în secolul al XI-lea este fără îndoială, pe lîngă regi şi peste dînşii, abatele Suger de la marea mănăstire Saint-Denis lîngă Paris, o bucată de vreme şi regent în vremea lui Ludovic al VH-lea plecat în Locurile Sfinte, şi, în acest timp mai ales, dar şi altfel, prin exerciţiul continuu al unei autorităţi care era de fapt romană, restabilitorul principiului de autoritate în ţara sa.

Viaţa şi fapta lui le cunoaştem, prin biografia, nepreţuită, a lui Ludovic al VI-lea, pe care a lăsat-o, şi prin scrisorile lui Ludovic, plecat pe acele meleaguri

---

39 8 Se Iddio mi dà tanto di grazia che io finisca la mia opera, spero con quella di ammazzare tutti i miei nemici.

40 m ondo.

de cruciată, ca şi prin paginile pe care un altfel necunoscut călugăr Qulielm le-a închinat învăţătorului şi stăpînului său. Dar „Viaţa lui Ludovic” e de sigur unul din cele mai însemnate izvoare pentru cunoaşterea epocii întregi.

Din aceste mărturii contenipoe se desfac trei lucruri: desordinea feudală, duşn an.» nevoii de pace creştină şi concepţiei ierarhice a Bisericii, legitimitatea puterii regale şi metoda Bisericii, întrebuinţate pentru a face pe oameni supuşi şi ordonaţi, în ciuda instinctelor prea multă vreme deslănţuite.

Cercetarea acestor trei linii de direcţie poate lumina istoria secolului întreg mai bine decît orice expunere cronologică.

1.

Clerul, mai ales cel de mănăstire, pe care-l întrupează Suger, este adversarul hotărît àl violenţei stăpînitoarc.

primum [annona et tallia], deinde dapifero suo, deinde prae-posito suo.:. Vix qui aderant sub tam nefandae oppressionis mole vivebant... Humanae compassionis dolores... Iugum în-suportabile, tyrannis nequissimi castri; *ibid*., c. 1219-20. Atac la posesiunile mănăstirii Sf. Denis, c. 1298 şi urm. Suger însuşi iea parte la luptele.de la Gorbeil; *ibid*.

De aici portretele de feudali care ni se dau: oameni „atroci”, „tirani”, duşmani ai bisericilor, prigonitori ai martirilor îngropaţi în ele, vrednici să li se închidă împărăţia cerurilor, usurpatori plini de răutate [41]. Aşa sînt stăpînii castelelor din jurul mănăstirii: la Corbeil, la Puiset. Ţeranii, supuşi la dări grele, către ei şi dregătorii lor, „abia de pot trăi”, şi situaţia lor trezeşte milă[42]. Ceia ce fac: ei călcînd satele nu e mai bun decît acea „apăsare” a Saracinilor[43], contra căreia regele pleacă la luptă în Orient. Iată descrierea unuia din aceşti „distrugători”[44]: „Domnul acestui castel, de cîte ori voia, îşi găsia prin violenţă adăpost cu oricine voia, înghiţia cu gura plină averea ţeranilor, căra pe vremea secerişului talia şi dijma după obiceiu, îşi aduna lemnelede două sau de trei ori pe an cu căruţele satului, lua cu nesuferită supărare, tot după datină, porci, miei, gîşte, găini”[45]. Castelele lor sînt ca „un culcuş de balauri şi o speluncă de

41 Intolerabiles et pene consumptivas consuetudines habebat, videlicet tres in anno procurationes, unam de collata rusti-corum... Atrocitas cuiusdam tyranni... Unde sanctos martyres in terra, inde se de coelo exhaeredare elaboravit... Tyranni corbolensis... In maliţia sua congelaţi ; Vita, ed. Migne, c. 1222r 1223, 1225, 1926 şi urm. Cf. c. 1298.

42 Rapacitas Puteolensium... Esca populis Aethiopum... Sibi

43 Non minus quam Saracenorum depressione ; c. 1218. * Destructor more antecessorum ; ibid.

44 Intolerabiles et pene consumptivas consuetudines habebat, videlicet tres in anno procurationes, unam de collata rusti-corum... Atrocitas cuiusdam tyranni... Unde sanctos martyres in terra, inde se de coelo exhaeredare elaboravit... Tyranni corbolensis... In maliţia sua congelaţi ; Vita, ed. Migne, c. 1222r 1223, 1225, 1926 şi urm. Cf. c. 1298.

45 Eiusdem castri dominus quotiescumque vellet in eadem hospilium cum quibuscumque vellet raperet, rusticorum bona plano ore devoraret, talliam et annonam tempore messis pro •consuetudine asportaret, lignaria sua bis aut ter in anno car-rucarum villae dispendio aggregaret, porcorum, agnorum, an-ştjrum, gallinarum importabiles quasque molestias pro consuetudine tolleret ; ibid., c. 1218. Cf. „consuetudo mala ; ibid.

hoţi” [46]; ale lor sînt drumurile: între Paris şi Orléans nu se poate merge decît în arme fără voia acestora [47]. Ei nu respectă pe nimeni, nu se supun niciunei autorităţi. De Biserică nu li pasă, de şi aceasta încearcă a-i stăpîni sufleteşte, luîndu-li, dar în lipsă, demnitatea de cavaleri[48]. Cutare ucide pe episcopul de Nogent, lasă trupul gol în piaţă, tăindu-i degetul cu inelul[49]. Regele Filip se plîngea de unul dintre dînşii: „de ale cărui năcazuri mai că a îmbă-trînit, de pe urma şireteniei şi înşelătoarei ticăloşii n'a putut să aibă niciodată bună pace şi linişte” G.

6 Cuius devexatione pene consenui, cuius dolo et fraudulenta nequitia nunquam pacem bonam et quietem habere potui; c. 1264.

Dacă aceşti mici stăpînitori de castel cocoţat pe o mică înălţime de unde pîndesc şi vînează pe negustori şi pe oricare drumeţi fac atîta supărare unui monarh ale cărui puteri reale vom avea prilejul să le vedem, îşi închipuie cineva ce înseamnă, în lumea violenţei libere, să se desfăşure un puternic feudal, domn fără control pe pămînturile sale de moştenire, legate nominalde o coroană căreia îi cîntăreşte după capriciu aderenţa şi sprijinul. Elegantul tînăr Teobald, conte de Champagne şi de Brie, se uneşte cu unchiul său din Anglia,, un vasal tot aşa de arogant al regelui fără mijloace, îşi caută aliaţi între baroni şi începe lupta cu Ludovic al VI-lea *K* Contele de Corbeil, fiul unui părinte tot aşa de trufaş, „om care nu era un om, pentru că nu era raţional, ci ca o vită..., buclucaş, de o minunată mărimcr cap al făcătorilor de rele”, „aspiră la coroană”, cerînd odată soţiei sale să-i dea armele, pe care primindu-le în calitatea lui de conte, în aceiaşi zi i le va da înapoi ca rege[50].

Regele e ajutat, de obiceiu, mai mult din causa legaturilor de rudenie, de cîte unul dintre dînşii. Astfel Ludovic al VI-lea are contra lui Teobald puterea unchiului Robert de Flandra, „om admirabil, foarte vestit ca ostaş la creştini şi la Saracini de la începutul călătoriei la Ierusalim” (a cruciatei)[51].

Dacă micul senior de la Corbeil n'a ajuns rege, cum se lăuda că e în stare, Foulques de Anjou, a cărui soţie a fost sedusă de rege, dîndu-i un fiu, tot Filip, cu ale carii pretenţii şi cu intrigile mamei lui va avea atîta de lucru dreptul moştenitor, ajunge rege al primejduitului Ierusalim, care simte atîta nevoie de ajutor[52].

1 C. 1275.

---

46 Sicut draconum cubile et spelunca latronum ; ibid., c. 1304.

47 Neque hi ad illos,. neque illi ad istos absque perfidorum arbitrio nisi in manu forti valerent transmeare ; ibid., c. 1264.

48 C. 1305: „ab omni honore, tanquam sceleratum, infama-tum, chrisliani nominis inimicum, omnium iudicio deponit".

49 C. 1306.

50 Homo non homo, quia non rationalis, sed pecoralis...,. tumultuosus, mirae magnitudinis, caput sceleratorum... ad reg-num aspirans... Quia qui cornes a te recepit, rex hodie tibi reddet". Trece, ucis, in infern ; c. 1297.

51 8 Vir mirabilis, christianis et Saracenis a primordio hiero-solymitanae viae armis famosissimus.

52 V. şi c 1287.

De aici vin toate grozăviile unei epoci crude. Răsbi:-narea celor obijduiţi face să fie strivite de o stîncă odraslele unui rău baron a cărui soţie trebuie să se tîrască spre cadavru ca un şarpe; se văd trupuri aruncate pe ape, inimi înfipte în pari *K*

Cîte unii dintre aceşti stricători ai păcii publice merg la Ierusalim pentru iertarea păcatelor, dar şi de dragul aventurii, de lăcomia prăzii şi de patima măririlor. Pe lîngă cei doi pe cari i-am întîlnit, cel din Flandra şi cel din Anjou, iată şi unul din „domnişorii" de lîngă Paris, din tăietorii de drumuri şi încasatorii preţului de răscumpărare, Guy de Montlhéry, fiu al unui alt „om zbuciumat şi tulburător al regatului", care fugise din Antiochia contra căreia vin cetele lui Cherboga din Mesopotamia: el îşi dă fata după acel fiu al regelui Filip cu femeia despărţită de soţ[53]. Din această categorie de călători supt cruce în Orient face parte şi un Guy de Rochefort, care a făcut şi el un „iter hiero-solymitanum" [54]. Dar Suger nu crede că asemenea pioase excursii sînt în stare să curăţe un suflet prihănit *K*

În faţa acestei anarhii perpetue, cu care Suger va lupta biruitor, puind băsele unei noi ordine de Stat, se ridică din fericire amintirea, foarte vie, a vechilor autorităţi, care vor trebui ajutate să devie din nou efective.

1 Ibid.

* C. 1303.

6 P. 1215.

Imperiul e departe - şi apare acum, cu osebirile naţionale care prind a trece din instinct în conştiinţă, nu numai departe, dar şi străin. Suger ştie doar că este undeva uh împărat la Constantinopol, dar el nu-l interesează decît pentru bogăţiile ce are şi, cum vom vedea, pentru tesaurele de artă ce se păstrează în Capitala lui[55]. Este însă în Apus un *Imperator romanus**. Şipe acesta, Henric al V-lea, l-a cunoscut şi-l judecă, nu numai ca duşman al regelui Franciei, ca pe un rău fiu faţă de acela pe care l-a prigonit foarte crud şi l-a despoiat[56], ci ca năvălitor asupra Papei, insultător al acestuia, crud prigonitor al populaţiei romane, pentru care scriitorul arată înţelegere şi simţire.

Iată bucuria Romanilor, cari cred că regalul oaspete aduce pacea şi cari primesc cu aclamaţii pe Papa care-i iese întru întîmpinare, cu clerul său, pe cai albi. Împăratul face jurămîntul pe Evanghelie care i se cere; el jură de trei ori, cu nobilii lui, înaintea porţilor bisericii Sfîntului Petru, unde va fi împărtăşit. Încoronarea lui se face cu o mulţime şi o pompă ca şi cum ar fi fost Scipione

---

53 8 V. ibid.

54 8 C. 1293-4.

55 Constantinopolitanae gazae; c. 1228.

56 Henricus imperator, vir affectus paterni et totius humani-tatis expers, qui, et genitorem Henricum crudelissime persécutais, exhaeredavit ; c. 1107.

Africanul victorios [57]. Germanii lui cîntă „grozav” alături de clericii romani[58]. Dar imediat cîntăreţii înarmaţi se aruncă, în „furia lor teutonică scrîşnitoare”, asupra locuitorilor oraşului, cari n'au cu ce să se apere. E ameninţat cu moartea Papa şi cei din jurul lui. Şeful Bisericii, tîrît cu toată Cui tea sa în Castelul Sfîntului înger^e despoiat de insignii, silit a da stăpînului său prin violenţă privilegiul care i se cere. Dar un sinod de peste trei sute de episcopi îl sfarmă [59].

Şi Suger povesteşte cum contra împăratului prigonitor se adună la 1112 un alt sinod, la Vienne în Franţa, unde Henric e anatemisat şi înlocuit cu acel Lotar, care e presintat ca „un om bun de războiu, apărător neînvins al Statului”. Şi, pană ajunge să spuie că aceste lucruri privesc pe istorici, el vorbeşte de luptele, mai tărzii, din Sudul Italiei, cu participarea regelui creat acolo de noul împărat, „Roger Sicilianul” [60].

Suger va reveni la Roma, cu o solie de la regele, în 1121, apoi, după alegerea sa ca egumen, în 1123, ca să mulţămească pentru sprijinul ce-i dăduse Sfîntul Scaun contra opunerii de la început a regelui, jignit de neobservarea formelor, opunere care mersese pană la închiderea solilor cari anunţau alegerea. Stă atunci şase luni, asistînd la un nou sinod de trei sute de membri şi coborîndu-se, ca pelerin, pană la mănăstirea Monte Cassino, la Benevent, la Salerno, la Bari, cetatea Sfîntului Nicolae, la Monte Gargano. Aflînd, la Lucea, de moartea Papei sprijinitor, el se teme de „noua şi vechea lăcomie a Romanilor”, dar se bucură de alegerea lui Honpriu al II-lea, om de autoritate şi aspru [61].

Totuşi împăratul acesta, care se vede supt unghiul intereselor Bisericii şi ale regatului francés, nu e un factor determinant în hotărîrea situaţiei pe care o doreşte conştiinţa, rămasă romană, a clerului. Sarcina readucerii la ordine o poate îndeplini numai *regalitatea*.

Regalitatea *în sine*. Oriunde o vede, chiar în tabăra opusă regelui său, Suger o priveşte cu simpatie, o admiră. Astfel pentru regele Angliei Henric I-iu, totuşi, de sigur, nu un mare Suveran. Despre intenţiile şi acţiunea lui, Suger se exprimă astfel: „Avea de gînd ca, precum folosia tuturora, să-i servească toţi. Căci maisigur este să ai pe unul singur ca să apere pe toţi de către toţi, decît, neavînd pe acela singur, toţi să piară 1M.

---

57 Infinita nobilium quam si Africano victoria potito ; p. 1272. 8 Praecinentium clericorum odis et Alemannorum cantan-

58 t ium terribili clamore coelum penetrante } ibid.

59 * V. şi expunerea amănunţită şi exactă din vechea biografie a lui Suger de Alphonse Vétault, Suger, ed. a 2-a, Tours 1876 p. 86 şi urm.

60 Vir bellicosus, reipublicae defensor invictus... Praesente rege Rogerio, eo quod se regem creasset; Vita, c. 1273.

61 8 Romanorum nova et vetus avaritia... Vir gravis et Severus ; c. 1316-7. V. şi c. 1332-5 (cu Lotar, „augustus imperator", la Roma). Cf. Vitault, p. 108 şi urm., şi mai ales Cartellieri, Abt Suger von Saint-Denis, Berlin 1898.

1 Hoc intendens ut, sicut omnibus profici débet, ab omnibus ei serviretur. Tutius est enim unum ut omnes defendat ab omnibus habere quam, non habeiido, [per] unum omnes de-perire; c. 1283.

De aceia Henric e presintat ca „un om foarte puternic, vestit în pace şi în războiu [62]„. Şi, afătînd conflictul lui cu regele Ludovic, Suger aruncă lozinca; „regele şi legea să capete aceiaşi maiestate în a porunci”*. Aşa face Henric, care, dacă-şi împacă supuşii englesi, întărind de hatîrul lor „vechile obiceiuri” ale „vechilor regi”, urmînd întru aceasta sfatul oamenilor experienţi şi de ispravă” din regat se poartă în Nor-mandia, al carii duce este, ca un adevărat stăpîn care face să fie linişte în sate, muncă sigură, „dulapurile pline” de bani (*plenis scriniis*). „Sprijinit pe ajutorul regelui Francesilor, el pune la cale ţara, repune în vigoare legile, impune pacea cu de-a sila, puindu-li în vedere că, dacă ar călca-o, li se vor scoate ochii şi vor fi ridicaţi în furci... Tace pămîntul la vederea lui”, cum spune Scriptura, „şi fără voie toţi păstrează pacea... Piere pofta de răpire a ulilor şi se tocesc dinţii lupilor, căci nici nobili, nici nenobili nu mai cutează în orice fel de îndrăzneală să prade sau să răpească... Mai pe toate turnurile şi orice întărituri din Normandia, care e o parte a Galiei, ori le face să fie dărîmate, ori introducînd în ele pe ai săi şi îngrijindu-le din ai săi bani, ori dacă erau stricate, le-a supus voinţii sale”.

Ba chiar „balaurii din insulă tremurară, orice nobil din Anglia neîndrăznind să spuie un cuvînt în tot timpul cîrmuirii lui[63]„. Lucru de laudă chiar dacă pentru a 1 avea trebuiau stoarceri de bani, şi anume de la toţi, şi de la „crinul” cari sînt clericii, şi de la a celorlalţi urzică [64].

În descrierea luptei cu Ludovic, sprijinit de Robert de Flandra, aducînd 4.000 de oameni, de Teobald, de contele de Nevers, de ducele de Burgundia, cu oferta de duel între cei doi monarhi - Henric obiectează că podul ales ca loc de luptă e putred şi-şi poate rupe piciorul -, luptă cruntă şi îndelungată, se simte cruţarea pentru acela care a arătat contemporanilor ce înseamnă un stăpîn.

aut, şi dirutae essent, propriae voluntati subiugavit. Insulani dracones tremuerunt, cum quicumque Angliae proceres nec etiam mutire tota eius administratione praesumpserunt; c. 1281.

---

62 Vir fortissimus, päce et bello clarus; c. 1281. Strenuissi-mus rex Henricus ; p. 1229.
8 Rex et lex eandem imperandi excipiant maiestatem ; ibid.

* Cum consilio peritorum et proborum vircrum regnum Angliae lege antiquorum regum gratanter disposuisset ipsas-que regni antiquas consuetudines ad captandam eorum bene-volentiam iureiurardo firmasset; c. 1281.

63 Fretus domini regis Francorum auxilio, terram componit, leges recolit, pacem coactis imponit, nihil minus quam eru-itionem oculorum et celsitudinem furcarum, si capiant, pro-mittens... Silet terra in conspectu eius, pacem servant inviţi... Perit milvorum rapacitas et dentés luporum hebetantur, cum nec nobiles, nec ignobiles depraedari aut rapere quacumque audacia praesumunt... Fere omnes turres et quaecumque for-tissima castra Northmanniae, quae pars est Galliae, aut eversum

64 i ri facit, aut suos intru dens et de proprio aerario procurans,

1 Ibid. Cf. c. 1226: „oppressio exactorum regiorum quos dicunt graffiones”.

În ce priveşte pe regele său, Suger, care a avut să sufere de pe urma lui Ludovic al VMea şi care avea de apărat drepturile mănăstirii sale, ştie foarte bine că „orice putere nu admite rivală” şi că „mînile regilor sînt lungi”[65]. Dar aceasta nu-l împiedecă să ceară intervenţia regelui.

E bucuros cînd ea se produce, ceia ce se întîmplă în momente deosebit de grele pentru ţară şi cînd nimeni altul decît dînsul n'ar putea îndeplini opera de justiţie neapărată. Astfel cînd contele de Flandra, Robert Frisonul, e ucis de un anume Burcard, regele intervine şi aşează pe fiul lui, Robert de Ñormandia, iar pe ucigaş îl frînge pe roată, lăsînd să-l mănînce corbii, un complice fiind spînzurat în tovărăşia unui cîne,.

1 C. 1326-8. Pe altul călugărit, îl despoaie de rasă şi-l ucide.

6 Pentru Balduin de Flandra „apprime militaris, elegans iu-veriis et facetus”, c. 1308.

Sînt momente cînd de la sine ţara, atacată, primejduită, se strînge, cu o formidabilă armată, în jurul acelui care de obiceiu poateaduna abia şapte sute de ostaşi [66]. Astfel cînd, la 1124, împăratul Henric al V-lea se aruncă asupra regatului, cu „Lotaringienii, Alemanii, Bavaresii, Suevii şi Saxonii săi”, Ludovic al VI-lea merge de se roagă la Sfîntul Dionisiu. El se duce acolo după datina veche, de cîte ori „un alt Stat îndrăzneşte să năvălească Statul Francilor”[67]. De acolo iea steagul cu care mănăstirea l-a înfeodat pentru comitatul de Vexin [68]. Stilul povestitorului gîlgîie de ură contra străinilor. Să fie loviţi mai rău decît Saracinii, să li se dea trupurile lupilor şi corbilor! Toată feudalitatea e acum în jurul regelui: Raoul din Vermandois, Carol din Flandra[69], Gulielm din Aquitania, Conan din Bretania, Foulques din Anjou, chiar un duşman, ca Hugo de Troyes. Fugalui Henric e echivalentă cu o mare victorie. Fugarul va* muri, ca un blăstămat, într'un an [70].

Către regele acesta, mare în clipele mari, iar de obiceiu aşa de retras şi de modest, clerul se îndreaptă de la sine, şi pentru coroana pe care o poartă şi pe care Ludovic o închină Sfîntului Dionisiu, şi pentru^ legăturile personale cu dînsul.

Faţă de anume lovituri şi păgubiri din partea seniorilor, abaţii mănăstirilor fac o intervenţie pe lîngă acela care, de la stabilirea dinastiei Capeţienilor, a rămas un ocrotitor şi apărător al Bisericii, *un advocatus Ecclesiae*: „De aici a

65 Omnts potestas impatiens consortis erit; c 1307. Scitur enim longas regibus esse manus; c. 1306.

66 C. 1261-2. Cîndva, sînt cu el atîţia „de ar putea supune Spania" (luptelor pentru Cruce), „qui etiam Hispaniam perdo^ mare sufficerent" ; c. 1324.

67 8 Hanc ab eo habent praerogativam ut, si regnum Franco-rtim invadere audeat, ipse beatus et admirabilis defensor cum ^ociis suis tanquam ad defendendum altari suo superponatur.

68 Vexillum quod de comitatu Vulcassini, quo ad Ecclesiam feodatus est, spectat, votive tanquam a domino suo suscipiens ;

69 c . 1319.

70 Ib'uU

ieşit”, scrie Suger, „că prin a noastră osteneală venerabilul episcop de Chartres, Yves, pentru partea sa, capitolul Bisericii Sfintei Marii, pentru a sa,, arhiepiscopul de Sens, pentru a sa, şi noi, pentru a noastră, am mers la gloriosul rege în Laon şi i-am expus cu lacrimi pustiirea bisericilor, starea nenorocită a săracilor şi a orfanilor, desmoştenirea bisericilor[71]/[72] Regele se simte apărătorul lor chemat (*ecclesiarum Mus-tris defensor*), jură că nu va mai îngădui asemenea abusuri şi, ajutat de miliţiile bisericeşti, distruge castelul ameninţător, înfăririturi de piatră în locul celor de palisade ridicîndu-se în calea tulburătorilor[73].

Legăturile personale între regalitate şi mănăstirea lui Suger sînt nu numai cele foarte vechi, pe care le vom semnala pe urmă, dar şi cele din acest veac al XI-lea chiar. Nu cu frumosul Filip [74], tatăl lui Ludovic al VHea, criticat pentru legătura lui cu adultera Bertrada, care-l stăpîneşte cu desăvîrşire, şi care, murind la Melun, în vrîstă de şeizeci de ani, nu dă nimic Sfîntului Dioni-siu şi de aceia e îngropat la mănăstirea Sfîntului Benedict pe Loira *, ci cu însuşi acest Ludovic, care, crescut supt îngrijirea egumenului din margenea Parisului, rămîne prietenul mănăstirii 2. Încoronarea lui la Reims, pe care Roma ar fi voit s'o oprească, e pusă în legătură cu amintirile bătrînului creştinător Clovis. Cînd ora acum bătrîn, gras, de unde porecla:\ - dar tot umbla printre ţerani4 -, el se gîndia ca, făcîndu-se călugăr acolo unde copilărise, să-şi lese averea la săraci. Moare pe cenuşă, cerînd a fi îngropat lîngă Carol-cel-Mare, ceia ce nu se poate îndeplini, spune Suger, fiindcă în acel loc zăcea Carloman şi nu se pot izgoni din mormînt regii (*exhospitari*). Om „amabil şi binevoitor, pentru care unii îl socotiau slab de minte” 5. Pe fiul său vrea să-l crească tot acolo unde el însuşi îşi primise creşterea 6. Acesta va fi însă, cum îl vom vedea, în calitate de cruciat, altfel de om.

Privirea lui Suger nu îmbrăţişează, în afară de aceasta regalitate francesa pe care o creşte, o conduce şi o suplineşte, un orizont geografic prea larg. Dar pentru dînsul, ca şi pentru orice Francés din vremea lui, ducele de Normandia, de şi a ajuns, dar abia, rege în Anglia, e încă un prinţ de acasă.

1 C. 1277.

1 Clarissimus dominus et amicus noster; p. 1215. Rex Lu-dovicus Philippi ab infantia sua dum hic nutrirentur; c. 1235. Cf. c. 1213, 1255.

8 Iam gravis corpore et carneae spissitudinis mole ponderosus; c. 1324, 1335.

* C. 1338.

---

71 9 Ecclesiarum depopulationem, pauperum et orphanorum deplorationem, ecclesiarum exhaeredationem lacrymabiliter ex-posuimus ; c 1220.

72 Procer et elegans corpus ; c. 1276. Menţiunea mamei lui,. Rusoaica clin Chiev, „regis Ruthenorum filia** ; c. 1335.

73 Palo et vlmine... Castrum bene munitum; ibid.

74 Procer et elegans corpus ; c. 1276. Menţiunea mamei lui,. Rusoaica clin Chiev, „regis Ruthenorum filia** ; c. 1335.

5 Gratus et benevolus, quo etiam a quibusdam simplex reputabatur; c. 1258.

6 Fp.! 337-40.

Supt Ludovic al VI-lea aceste situaţii le are „mărinimosul rege al Anglilor, Gulielm, fiul şi mai mărinimosului rege Gulielm” *, biruitorul de la Hastings. E un om „bun de oaste, doritor de laudă şi urmăritor de faimă” [75], un răspînditor al comorilor adunate[76], dar şi supus instinc telor şi patimei pentru femei *. Dar ambiţia regală pentru Franţa jigneşte pe clericul, foarte francés, care enunţă principiul că *poporul său nu trebuie să se supuie altui neam*, *ci*, *în acest cas*, *Englesii Francesilor*. „Se zicea în de obşte că acel rege mîndru şi năvalnic aspira la coroana Francesilor”, ca unul a cărui mamă era soră a lui Robert de Flandra. „Dar nu e iertat, nici lucru, firesc ca Francesii să fie supuşi Englesilor, ci Englesii Francesilor[77].”

Îl presintă pe acest Gulielm al IMea pedepsit prin uciderea de săgeată în Pădurea Nouă pentru că răpise, la moartea prelaţilor, avere bisericească [78].

1 Magnanimus rex Anglorum Guilelmus, magnanimioris Guil-lelmi regis filius, Anglorum domitor.

4 Lasciviae et animi desideriis deditus; c. 1257.

6 Dicebatur equidem vulgo regem illum superbum et im-petuosum aspirare ad regnum Francorum, quia famosus iuvenis unicus patri erat de nobilissima coniuge, Roberti, flandrensis comitis, sorore. Nec fas, nec naturale est Francos Anglis, imo Anglos Francis subici; c. 1257.

8 Inferioritatis impatiens.

E adevărat că puternicul lui urmaş, Henric, de care a mai fost vorba, e „un om foarte cuminte, înzestrat cu distincţie a sufletului şi a trupului şi cu ştiinţă”[79], că era animat de ambiţia ca nimeni să nu-l întreacăy, dar nu-i e iertat s'o facă faţă de regele Franciei însuşi,a cărui superioritate e evidentă faţă de regele engles şi de ducele Normandiei, vasalul lui [80]. Normandia e *o regni portio* întocmai ca Aquitania, de a carii soartă se ocupă acela care a avut o parte în căsătoria lui Ludovic al Vil-lea cu Aliénor, fata ducelui Gulielrri*.

Am arătat că opera de cruciată nu e pentru el a datorie, devotamentul lui tot mergînd spre Biserica lui şi credincioşii ei[81]. Dar legătura de familie încheiată de Boemund, isteţul Normand, devenit în depărtatul Orient duce de Antiohia, cu dinastia francesa face ca Suger să se ocupe de zgomotoasa şi izbutita lui visita în Apus, la 1106.

---

75 Usui militiae aplus, laudis avarus famaeque peţitor.

76 8 Opulentium Anglorum thesaurorum profusor ; c. 1256-7.

77 Ibid.

78 7 Vir prudentissimus..., animi et corporis strenuitas et scien-

79 t ia; c. 1258.

80 Rex Francorum Ludovicus, ea qua supereminebat regi An-glorum ducique Nortmannorum Henrico sublimitate, in eum Semper tanquam in feodatum suum efferebat ; c. 1307.

81 8 C. 1409-10. El dă privilegii cui pleacă în cruciată cu Ludovic al VIUea; c. 1225.

E, scrie Suger, „un om ales şi faimos între Răsăriteni”. Isprăvile lui sînt multe, pană la ajutorul dat, contra împăratului, Papei Alexandru. E firesc ca regele Franciei, de care se tem şi Saracinii, să-i acorde pe sora sa Constanţa,, nunta făcîndu-se la Chartres, şi ca Papa să-i dea ca întovărăşitor un legat.

* C. 1136.

La Conciliul de la Poitiers, fiind de faţă şi viitorul egumen, care abia-şi mîntuise studiile [82], se aude, pe lîngă glasul Papei, şi al lui Boemund, vorbind de o nouă cruciată[83]. Şi scriitorul urmăreşte cu gîndul odraslele acestei căsătorii[84]: loan, care va muri în Apulia, Boemund al II-lea, „frumos băiat şi bun ostaş” în Anatolia moştenirii sale, căruia i se ratează capul, cînd, cu o sută de călăreţi, urmăria pe Saracini [85]..

Vorbind de legăturile primului Boemund cu Bizanţul, abatele francés arată faţă de celait Imperiu aceleaşi sentimente ca şi primii cruciaţi. Se aminteşte lupta lui Boemund la Durazzo, continuînd campania tatălui, Robert Guiscard, contra Imperiului, resistenţa la ispitele ce veniau dinTesalonic şi din Constantinopol, din „toată Grecia”, a „împăratului Grecilor”[86]. Grecii sînt pentru el cei mai şireţi oameni [87].

Astfel de sentimente fuseseră provocate de nesuc-cesul cruciatei lui Ludovic al VH-lea, solicitat de regele Ierusalimului şi de patriarhul Antiohiei, de Papa, după uciderea de Musulmani a celui de-al doilea Boemund, a întreprinde o expediţie fără ţintă şi fără résultat, care a costat mulţi bani regatul Franciei[88]. Scrisorile regelui au aceiaşi notă ca şi ale unora din participanţii primei cruciate: dacă lucrurile au mers rău, poate fii şi „greşeala alor săi”, dar şi „viclenia” împăratului[89], care e acum marele Comnen Manuil. Dacă regele întîmpină piedeci în Asia Mică, e de pe urma acestuia, care a „îngăduit Turcilor să între în ţara sa şi să prigonească oastea lui Hristos” [90].

Orice sentimente ar avea el, reformatorul şi orîndui-torul născut, pentru regalitatea care poate să ajute la pedepsirea încălcătorilor feudali[91], cărora nu li permite măcar o participare prea importantă la cruciată, „cu *o* oaste care se cuvine numai regilor” \ el aşteaptă însă refacerea lumii pe bază de drept şi de autoritate, supt binecuvîntarea lui Dumnezeu, care a creat şi susţine mai ales Biserica.

De la Biserica romană, de care e fireşte aşa de legat? Să vedem.

---

82 Cui et nos interfuiinus, quia recenter a studio redieramus ; c. 1266.
83 De hierorolymitano ininere ne tepescat ; c. 1267.
84 Constanţa fusese despărţită, pentru motive canonice, de-Hugo, contele (le Troyes (Vétaiilt, o. c.f p. 44, nota 1).
85 ibid.
86 C. 1265.
87 8 Astutia enim praecipue Grecorum est ; c. 1234.
88 C. 1202 şi urm.
89 Turn pro fraude imperatoris, tum pro culpa nostrorum ; c. 1365-6.
90 0 Turci qui permissione imperatoris in terran suam militiam Christi perseguí vénérant; ibid.
91 V. şi c. 1218. „Ad repellendos raptores" se ridica împreună intărituri, c. 1219

1 Aşa cu baronul de Roucy, care merge „în Hispaniam..., cum exercitu, magno, quod solos reges deceret”; c. 1260.

* Vir corpulentus et tota superficie longi et latí admirabiiis et clamosus qui tumultuantes magis ad terrendum quam ad ratiocinandum missi viderentur; c. 1278.

8 Theutonico impetu frendentes tumulluabant et, şi tuto au-derent, convicia eructarent, iniurias inferrent. *Non hic*, inquiunt, *sed Romae gladio determinabitur querela*; c. 1270.

La í 107 el cunoaşte pe Pascal al H-lea în Franţa, cînd, izgonit de acasă, acesta merge la leagănul teoriei de stăpînire universală prin Scaunul pontifical, gloriosul Cluny trece la Charité, fiind întîmpinat de ofiţeri regali, ca stolnicul (*dapifer*) care e contele de Rochefort - Suger el însuşi vine să se plîngă contra arhiepiscopului de Paris, la cetatea Sfîntului Martin, Tours, şi în sfîrşit la mănăstirea însăşi a Sfintului Dionisiu, apoi la Châlons, unde merge şi Suger şi egumenul său, Adam, şi asistă la negociaţiile cu Germanii: cancelarul Albert, arhiepiscopul de Trier, doi episcopi şi adversarul împăratului prigonitor, acel duce Welf, care e descris, cu plăcere,, ca „un om voinic şi de minune cît era de lung şi de lat, şi cu glas straşnic”, observînd numai că astfel de oameni, afară de episcopul de Trier, elegant, sincer,, plăcut, păreau trimeşi „mai degrabă ca să sperie decît ca să discute” 2. De fapt, „în furia lor teutonică”,, spune statornicul adversar al celor de peste Rin, ei „strigau scrîşnind din dinţi” şi „insultau”, amenînţînd cu o nouă expediţie romană de înfricoşare şi pedepsire: „Nu aici, ci la Roma, se va hotărî, cu sabia, conflictul”3.

De aceia urii arătate de „Teutonici” i se opune, după conciliul ţinut la Troyes, „iubirea Francesilor” [92]. Şi el constată cu bucurie că, în ciuda armatei de 30.000 de oameni pe care o conduce, Henric al V-lea a trebuit să facă faţă blinda la Roma [93].

Regele Franciei a întîmpinat personal pe Papă şi, cu acest prilej, pentru a explica pentru ce el „a plecat la picioarele lui Pascal maiestatea regală”, Suger invocă nu numai fireasca „iubire de Dumnezeu”, dar şi vechile omagii la Roma înaintea mormîntului Sfîntului Petru, Sfîntul Părinte însuşi amestecînd în cererea de ajutor contra împăratului amintirea lui Carol-cel-Mare, cel încoronat de înaintaşul său [94].

În ce priveşte raporturile sale proprii cu acela care e şeful creştinătăţii, Suger nu uita să arate că în mănăstirea sa a fost, un moment, teama ca Papa, sărăcit şi în exil, să nu puie mîna pe lucrurile scumpe din tesaur, dar Pascal

---

92 Cum amore Francorum, qua multum servierant, et timoré •et odio Teutonicorum.

93 C. 1271.

94 8 Amore Dei maiestatem regiam pedibus eius incurvantes Philippus et filius Ludovicus], quemadmodum consueverunt ad sepulcrum piscatoris Petri reges submisso diademate inclinari. Quoş dominus Papa manu erigens, tamquam- devotissimos apostolorum filiös ante se şedere fecit; c. 1269.

„nici nu s'a uitat la ele”, ci a cerut numai un petec din veşmintele Sfîntului Dionisiu [95].

Urmaşul lui Pascal, mort în 1118, Gelasiu, are şi el de luptă cu Antipapa scos înainte de duşmănia persistentă a împăratului, şi astfel şi el va trebui să facă drumul în Franţa, apărînd la Maguelonne, dar, înainte de a fi văzut pe regele, care voia să-i iasă întru întîm-pinare la Vézeiay, se stinge de podagră. Şi Suger se bucură, arătînd-o prin laudele pe care le răspîndeşte,prin legăturile aşa de onorabile pe care le răscoleşte,, că urmaşul celui mort, Calixt al IMea, episcop de Vienne, e însuşi fiul lui Gulielm cel Mare, zis Tete Hardie, conte de Burgundia, şi unchiul reginei Adelaida, care era fiica lui Humbert al II-lea de Maurienne, avînd deci bun sînge imperial, dar şi sîngele regilor Franciei. El vede în alegerea celui care se visase - el o ştie - cu lumină de lună supt veşmînt un triumf al punctului de vedere francés, pe care-i place să-l afirme. Conciliul, cercetat, de la Reims îl îneîntă şi nu-i desplace că, după negocierile cu împăratul la Mouzon, vrăjmaşul permanent al Romei pontificale e excomunicat[96].

Întors la Roma, Calixt e primit „glorios”, adversarul fiind gonit de la Sutri, prins, purtat prin Capitala pontificală pe o cămilă, cu piei crude de capră pe umeri, închis; scena umilirii lui e zugrăvită apoi în camera învingătorului. Cînd Suger, care iea parte la Conciliul de la Laterano în 1123, merge la Bitonto să-şi vadă conaţionalul ridicat pe Scaunul Sfîntului Petru, acesta vrea să-l reţie lîngă dînsul[97].

Şi Honoriu al IMea, urmaşul lui Calixt, e lăudat ca „un om de bun sfat şi apărător al dreptăţii” [98]. Cînd, chiar înainte de moartea lui, în 1130, de frica „tumultului roman”, se alege diaconul Qrigore, care e Inocenţiu al II-lea, şi i se opune Pierleone, noul Papă e silit şi elsă facă drumul în Franţa, unde regele adunase un Conciliu la Étampes, venind apoi la St. Benoît-sur-Loire să-i cadă la picioare. Data aceasta, nu mai e în faţă aceiaşi „furie teutonică”. Împăratul cel nou Lotar, vine la Liège, ca să ţie frîul Papei, care străbătuse şi Lota-ringia. La întors, Inocenţiu apare la St. Denis cu un coif de aur, călare pe un cal alb, răspîndind bani po~porului după vechea datină la întrarea în Ierusalim. În urmă, cardinalii doi cîte doi, în mantii lungi, cîntînd, lumea feudală îngrămădindu-se după dînşii pe supt tapiţerii şi coroane de verdeaţă. Din mulţime nu lipsesc nici Evreii cu sulul, cărora li se urează ca „Dumnezeu atot puternicul să li iea vălul de pe inimă” \ După o visita la Paris, Papa se aşează un timp la Compiègne[99]. Se dă un mare ospăţ în casele abatíale. Deci, pe Inocenţiu al II-lea Suger are mîndria de a-l ospăta. Dar bucuria lui e şi mai mare cînd, cu prilejul călătoriei Papei Eugeniu al IH-lea (1145-53), se vădeşte că

95 * Ibid.
96 C. 1311-2.
97 C. 1312-4.
98 Vir consilii et iustitiae tutor; pp. 1214-5.
99 Pp. 1330-2.

visita făcută Sfîntului Dionisie în Casa lui e acum o datorie pentru Papii cari calcă pămîntul Franciei[100].

1 Auferat Deus omnipotens velamen a cordibus vestris.

Dar nu de la Papă poate să aştepte Suger mîntuirea Franciei sale, restabilirea rînduielii pe care-o are în suflet. Nici de la episcopatul, cu care, în persoana lui Galon, arhiepiscop de Paris, el se găseşte în luptă şi care pîndeşte „libertatea" mănăstirilor[101], şi care, în afacerea încoronării lui Ludovic al VMea, primeşte ordine de refus de la această Romă, totuşi străină. Ci numai de la altă putere, de la aceia care a moştenit tradiţiile de cultură ale epocei romane, care a dus mai departe literatura în limba latină, care a păstrat cărţile antichităţii, care a continuat şcoala, care, cum vom vedea, a cultivat arta, şi care, pe lîngă aceasta, a dat continuul exemplu al unei administraţii îngrijite şi profitabile,condusă de şefi înaintea cărora, fără resistentă, oricine trebuie să se supună: mănăstirea.

Aici e şi locul unde se păstrează din veac în veac, prin pomelnic, prin daruri, amintirea unui trecut regal, care nu trăieşte aşa de puternic în dinastia însăşi şi în societate. Această amintire, plină de recunoştinţă şi de veneraţie, care susţine şi îndreaptă, pleacă de la Clovis creştinătorul, care e invocat cînd e vorba de încoronarea, contra oricui, a succesorului din secolul al XH-lea. Pipin e calificat de „împărat" şi se arată de ce a fost înmormîntat acolo[102]. Se citează în materie de artă patronul giuvaiergiilor, Dagobert, „prea-piosul", „gloriosul şi faimosul rege al Francilor" Dagobert, cel urmărit de mînia tatălui[103], şi soţia, Matilda. Se mai arată „scaunul nobilului, gloriosului rege Dagobert, în care, cum se spune din vechime, regii Francilor, primind puterea asupra terii, obişnuiseră a se aşeza mai întăiu pentru a primi omagiile nobililor lor"[104]. Ctitoria însăşi a mănăstirii trimete la „Clotar cel mare", cu vedeniile lui de oameni în alb, cari-l ajută la clădire[105]. Se aduce înainte şi privilegiul lui Pipin. Ea se sprijină însă mai ales pe Carol-cel-Mare, de care e vorba şi la creşterea lui Ludovic al VI-lea, ca şi de a „altor regi de mare valoare"[106]. Se păstrează hrisovul de donaţie al lui, al fiului, Ludovic cel Evlavios, se arată cele şapte candelabre ale împăratului [107]t un „gradalis" de la dînsul[108], uşile de afară[109]. În

1008 Sicut mos est romanis pontificibus in Galliis demorantibus ob honorem sáncti apostolatus beati Dionysii; c. 1232-3.

101 Ea m etiam episcopi parisienses ex aemulatione ingenitae monasterii libertatis beato Dionysio abstulerunt; c. 1223. Ce i se iea se dâ Cluniacensilor de la St. Martin des Champs şi de la Gournay; ibid.

102 Pro peccatis patris sui, Karoli Martelli; c. 1228.

1031 Şi c. 1226.

1048 Nobilis glorioşi regís Dagoberti cathedra, in qua, ut per-hibere solet antiquitas, reges Francorum, suscepto regni imperio, ad suscipienda optimatum suorum hominia primum şedere consueverant ¡ c. 1257.

105 P. 1241.

106 Ludovicus, regis magnifici Philipp! filius, antiqua regnum Caroli Magni et aliorum excellentiorum consuetudine; c. 1255.

107 C. 1258, 1317.

108 C. 1225.

109 Prior valvarum introitus; c. 1226.

archívele care cuprind documente pe care Suger le numeşte, pe jumătate în limba greacă, întru cîtva cunoscută atunci în Apus, *immunitatis bibli*, el studiază, cînd stătea la şcoală (*aetate docibili*). Aceste acte-i permit să discute fundaţia lui Pipin, relaţiile mănăstirii cu Carol-cel-Mare şi fata lui, care a fost stareţă, certele de după dispariţia puternicului Suveran[110]. Carol cel Pleşuv _dă o parte idin altar. De [la „Carol al treilea", cel-gros, bietul „glorios", şi el, îngropat supt altar[111], pentru că dăduse Sîntului Dionisie satul Rueil, vin cele şapte lămpi în vase de argint care ard de-asupra mormîntului, şi, în memoria lui, la serbătorile cele mari se aprind şaizeci de făclii[112]. De aici şirul se întrerupe, odată cu Carolingienii. Nici-o pomenire a celor d'intăiu modeşti ' „advocaţi ecclesiae" cari sînt Cape-ţienii: Hugo, Robert, Henric Filip, fiul acestuia şi al „Rutenei" de la Chiev, e menţionat numai pentru păcatul lui cu Bertrada. Numai cu „Ludovic al lui Filip", Ludovic al VI-lea, se reiea seria donatorilor [113].

Din]| colecţia de „bibli" de la Saint Denis] culege Sugera tot ce-l leagă cu şcoala lui Carol-cel-Mare şi cu antichitatea, pe o Vreme cînd Roma pontificală nu mai avea legături cu trecutul cultural al vechilor Romani. Dacă se încrede în profeţiile politice şi vorbeşte, impresionat, de profeţia lui Martin, „acel poet popular care a văzut şi a povestit în chip minunat împrejurările

Englesilor peste veacuri *", el va cita pe Lucan, va vorbi de *regii qairites*, de „braţele lui Hector" [114], de *Gades Herculis*[115]. Elevul şi biograful lui, Qulielm, pomeneşte pe Horaţiu, pe Caton şi pe Cesar, pe Cicerone, pe stoici[116]. Îi place să presinte spectacole de poésie vir-giliană, cu clarele ape care înseninează, cu plantele cînd verzi, cînd în floare[117]. Descrie minunile din „pămîntul nou" al ostenelilor sale, cu izvoarele vii şi rîurile care-i străbat creaţiunc a[118], Nu odată încearcă a caractérisa, fie şi într'o formă confusa încă, personagiile de care se ocupă [119].

1 Vaticinium... lile agrestis vates, Anglorum sempiterni eventus mirabilis spectator et relator; c. 1231.

9 Incluso S. Eligii opere; c. 1258.

Ca artist, el înţelege şi admiră opera marelui lucrător în aur şi în pietre scumpe din vremea regelui Dagobert, Sf. Eligius. Piatra scumpă ca atare îi

---

110 Pp. 1214-5.
111 Karolus imperator tertius, qui eidem altari subjacet gloriose sepultus; c. 1236.
112• C. 1236 ^
113 Rex Ludovicus Philippi ; c. 1233.
114 Hectorei lacerti ; c. 1294.
1158 C. 1300.
116 Suger e pentru dînsul „Caesar animo, sermone Cicero" ; c. 1199. El ştie, de altfel, că în historíete sînt toţi regii şi prinţii Franciei; c. 1196.
117 Spatiantibus decurrentium aquarum clarificam exhilaratio-nem et modo florentium, modo virentium graminum obtutibus et formis; c. 1273.
1180 In hac itaque nova terra, videlicet în medio villae, loci obiectantis amoenitatem, vividorum fontium et rivarum decurrentium amplectantes affinitatem ; p. 1218. Cf. „ignes confabu-larentur" ; c. 1279.
119 V. c. 1196, 1199.

place, şi el vorbeşte cu mîndrie de mulţimea negustorilor „din deosebite teri şi neamuri”, cari-l copleşesc cu ofertele, ştiindu-l aşa de doritor[120]. Vin la el şi abaţi, ca acelde la Fontevrault cu astfel de podoabe, care, închise în „potire minunate”, sînt daruri de la regele Angliei, Ştefan, de la contele de Champagne, Henric[121].

Îi lucrează „giuvaiergii” din Lotaringia [122], şi el crede că meşterii lui sînt mai buni decît cei vechi[123]. Cu prilejul căsătoriei lui Ludovic al VIMea ştie că-i face plăcere regelui dăruindu-i un vas[124]. El ştie însă, din convorbirea cu „Ierosolimitani”, cu episcopul de Laon, Hugo, la ceas de leturghie, ce comori, de rîvnit, se ascund, de frica lăcomiei latine, la Sfînta Sofia şi în alte biserici ale Constantinopolului Grecilor celor „vicleni”[125], încă de atunci se desemnează perspectiva pră-dăciiinilor fără păreche din 1204, cînd cetatea împărătească, supusă cu armele, va fi la dispoziţia baronilor.

6 C. 1243. Cf. c. 1243-5.

Marele ziditor, care se crede ajutat şi prin minuni dumnezeieşti, se gîndise a aduce pe Mediterana, pe Marea Angliei, şi pe Seina, fie şi înţelegîndu-se cu Saracinii, „coloanele minunate ale palatului lui Diocleţian şi ale altor terme” din RomaG. Pentru pictură chiamă pe meşterii „cei mai buni ce s'au putut găsi în deosebite părţi” [126].

Cea mai mare bucurie i-a fost cînd, după nouăsprezece ani de conducere, a putut consacra la 1140, în faţa regelui şi a reginei, biserica refăcută de dînsul[127].

Dar, chiar fără această mare operă, numele lui Suger ar fi înscris în istoria civilisaţiei europene prin *ctitoria de ţară* pe care a făcut-o.

Pe ruinele castelelor distruse, şi cu ajutorul regelui, el întemeiază şi tîrguri[128], dar, înainte de toate, pe pă-mînturi de multă vreme pustii el taie brazda[129], plantează vii[130], adună locuitori[131]. Sună din nou clopotele în regiuni

---

120 Venditorum etiam gemmariorum tanta de diversis regnis et nationibus ad nos turba confluebat ut nos plus emere quae-reremu8 quam illi venderé sub administratione omnium festi-narent; c. 1231.

121 Quas in mirabiiibus cuppis toto tempore vitae suae con-gesserat; c. 1232. Cf. la c. 1258 un dar de la Teobald, care avea obiectul de la regele Siciliei.

1221 „Aurifabri lotharingi" (cinci pană la şapte); c. 1232.

123 Profusiores nostratibus erant artifices ; c. 1233.

124 Cum in primo itinere Aquitaniae regina noviter desponsata domino regi Ludovico dedisset ; c. 1258.

125 Cum Hierosolymitanis, quibus constantinopolitanae patue-runt gazae et Sanctae Sophiae ornamenta... Admiranda siquidem et fere incredibiiia a viris veridicis quam pluribus et ab epis-copo laudunensi Hugone, in celebratione missae, de S. Sophiae ornamentorum praerogativa, neenon et aliarum ecclesiarum audieramus; c. 1234.

126 Meliores quos invenire potui de diversis partibus pictori-bus; c. 1227.

127 C. 1140.

1281 Publicum forum ; c. 1298. C. 1303 : effosis puteis.

129 Carruca terram incultam derumpi fecimus : c. 1216. Erat locus iile quasi spelunca latronum, habens ultra duo milliaria deşerţi... Cubilia in quibus dracones habitabant; c. 1216-8.

130 Clausus vinearum ; c. 1213.

131 Villas omnino rapinis exhospitales rehospitari fecimus ; c. 1222.

unde „peste iarba crescută din singurătate oile şi caprele păşteau adesea” şi unde numai se afirma că „Sîmbăta, arătînd sfinţenia locului, se vedeau arzînd candele0”.

6 Supra ex solitudine concretam herbam oves et caprae fréquenter depascebant... Ubi testimonio multorum saepe în die Sabbati, sanetitatem loci significantes, candelae videbantur ardere; c. 1223.

Minuni se fac: orbi, şchiopi, lunateci, dropiei alergînd pentru însănătoşare, cutare mută văzînd pe Maica Domnului şi strigînd către dînsa: „Doamnă!”[132]. Biserica e plină, de se uită femeile peste capul bărbaţilor[133]. Mănăstirea e şi un pantehnic industrial, şi se pomeneşte „odaia încălţăminţilor”[134].

Pe pămînturile astfel liberate se iëa dijma de la „colonii” cari devin „censuali”; se aşează „advocaţi”, ale căror drepturi trec şi la fete, pe care mănăstirea caută să le mărite cu oameni de casă [135], I se cedează cîte unui senior cum e contele de Dammartin *tallia* (*taille*) de cinci măsuri de grîu, censul de la berbeci (*exactio arietum*) şi dreptul de *hospitare* pe sama ţera-nilor, dar se reserva „censul” propriu-zis, aşa-numitul *tensamentum*, dreptul de mînă moartă (*mortuae manas*), „talia pierdută” (*forisfacta tallia*) [136]. Se ieau şi Evrei arendaşi[137].

Astfel, cînd se împlineşte aproape un sfert de veac de abaţie a lui Suger, Casa Sfîntului Dionisie, mănăstirea, culege veniturile noilor ogoare date la ţerani sau în arendă: „schimbul” (*cambiatio*), darea pentru trecere sau, cum se zicea la noi: brudina (*pedagium*, *thelo-neam*), şi la poarta Parisului, unde Sfîntul are o casă [138]..

Egumenul e însuşi un mare, un foarte mare senior, cel mai bun administrator al proprietăţilor încredinţate lui. El întră, nu numai ca mijlocitor către rege al săracilor[139], şi în viaţa de tot felul a acelora pe cari i-a înlocuit. Vînează cu amici, cum e contele de Evreux, cerbii, dar împarte prada fraţilor bolnavi şi „oaspeţilor” de la spital[140].

Înaintea lui, o lume se închină. La sfinţirea noii biserici vine arhiepiscopul de Canterbury şi cel de Constanţa[141]. Pe lîngă mari feudali ca Teobald sau

Godefrid de Normandia, regi, ca Scoţianul Daniel, Roger Sicilianul, Henric al Angliei,- îi presintă omagiile lor *K*

Nu e de mirare deci că, atunci cînd Ludovic ai VIMea pleacă în cruciată şi se chiamă sfatul clericilor şi baronilor pentru a hotărî de administraţia terii,

132 C. 1223. Ibid., pentru moaşte; braţul Sf. Simion apără de furtună ; c. 1249.
133 C. 1242.
134 Camera calciamentorum ; c. 1221.
135 C. 12204.
136 C. 1214.
137 C. 1212-3.
138* C. 1212-4. Pentru „consuetudo quam vulgo dicunt aqua-riamtf, c. 1227.
139 Per hune clamor pupilii et causa viduae ingrediebantur ad prineipem ; c. 1195.
1400 C. 1217.
141 C. 1250.

Suger e ales el, cu Oulielm, conte de Nevers, care, dorind a se călugări, refusa, fiind apoi îndemnat şi de Papa Eugeniu să primească [142] (1147).

I se zice de acum „serenissime domine", „Sublimitas Vestra", „eşti cel mai mare prinţ în ţară"[143]. Englesii îl întitulează „regni Francorum rector"[144]. Cereri de ajutor contra reapariţiei „briganzilor", *latrunculi*, vin de la Limoges, de la Bourges, de la Poitiers, din depărtata Qasconie; regele-i cere necontenit bani. Fratele acestuia, Robert, e îndemnat, întors mai înainte din cruciată, să usurpe. Cu o energie de fier, Suger biruie, sacrificîndu-se: „bătrîn eram, dar în acestea mai mult am îmbătrînit: *Senex eram*, *sed în liis magis con-senui*[145]„.

1 C. 1197 (Via{a, de Gulielm). Pentru prinţi, regi, clerici cari-şi c. 1157.

8 Maximus princeps estis în regn o; c. 1152 (Viaţa citată). Îl ajută arhiepiscopul de Reims şi Raoul de Vermandois; *ibid*.

Când, mult după întoarcerea regelui căruia-i păstrase regatul, abatele se stinge, la 12 lanuar 1152, în vrâstă de şaptezeci de ani, sînt de faţă episcopii de Soissons, de Noyon şi *silvanectensis* şi la îngroparea lui servesc şase episcopi, Marele Măiestru al Templierilor fiind şi el de faţă[146].

TABLA DE MATERII

I. - Felix Platter ' II. - Bacon din „E9saystf

III. - Un martor al luptei communeros-ilor spanioli

IV. - Ercilla

V. - Busbecq

VI. - Benvenuto Celiini

VIL - Abatele Suger de la Saint Denis, întemeietorul autorităţii în Franca medievală

142s cot inele (dígitos exanulare)f c. 1230-1.
143* Initum est a pontificibus regni vel proceribus generale
144c oncilium, cui potissimum ex optimatibus vel personis eccle-
145s iasticis rerum summam et regni oporteret committi guberna-
146c ula; c. 1202 (Via{a, de Gulielm). Regele-i dase abaţia Chaumont;